

ELMİ TƏDQIQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

SCIENTIFIC RESEARCH

International scientific journal

www.aem.az

e-ISSN: 2789-6919

**III BEYNƏLXALQ ELM VƏ TƏHSİLİN
ƏSASLARI KONFRANSININ**

MATERIALLARI
(7 aprel 2023)

MATERIALS

OF THE
III INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE
FOUNDATIONS OF SCIENCE AND EDUCATION
(7 april 2023)

ELMİ TƏDQİQAT
Beynəlxalq onlayn elmi jurnal
İmpakt Faktor: 0.864

**III BEYNƏLXALQ ELM VƏ TƏHSİLİN
ƏSASLARI KONFRANSININ
M A T E R İ A L L A R I**
(7 aprel 2023)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/2022/02/03>

SCIENTIFIC RESEARCH
International online scientific journal
Impact Factor: 0.864

M A T E R I A L S
**OF THE III INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE
FOUNDATIONS OF SCIENCE AND EDUCATION**
(7 april 2023)

Bakı – Baku
2023

Jurnal 01.03.2021-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə
daxil edilmişdir.
Reyestr № 4336

The journal is included
in the register of Press
editions of the Ministry
of Justice of the Republic
of Azerbaijan on
01.03.2021.

Registration № 4336

Redaksiyanın ünvanı:

Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address:

Az1073, Baku,
Mətbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publish
House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 807 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail:

tedqiqat1707@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

e-ISSN: 2789-6919
DOI: 10. 36719

idealonline

WorldCat®

**Academic
Resource
Index**

ResearchBib

SEMANTIC SCHOLAR

Academia.edu
open research

CiteFactor
Academic Scientific Journals

MENDELEY

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Mübariz HÜSEYİNOV, “Elmi Tədqiqat” beynəlxalq onlayn elmi jurnalının baş redaktoru
/ Azərbaycan

Prof. Dr. Yerden KAJIBEK, Qazax dili Akademiyası / Qazaxıstan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Nərgiz AXUNDOVA, AMEA Tarix İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin İqor Sikorski adına
Kiyev Politexnik İnstitutu / Ukrayna

Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa

Prof. Dr. Uqanbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti /
Monqolustan

Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbəli Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan

Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elza ALİŞOVA, Girne American Universiteti / Türkiyə

Assoc. Prof. Dr. Dürdanə MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Gülnoz SATTOROVA, ÖREA Özbək Dili, Ədəbiyyatı və Folkloru
İnstitutu / Özbəkistan

Assoc. Prof. Dr. Rəşad HÜSEYNOV, Xəzər Universiteti/ Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Afərin ABBASOVA, Qərbi Kaspi Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şəfəq ABDULLAYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Zaman MƏMMƏDOV, AMEA Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu
/ Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Qəzənfər QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti/ Azərbaycan

Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə

Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Duyğu KILIÇ, Amasya Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. İlham ŞAHMURADOV, AMEA Botanika İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, Marmara Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. İbadulla AĞAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan

Dr. Asif MANAFOV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

Prof. Ali AZQANI, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ

Dr. Xanzoda YULDAŞEVA, Tibb İşçilərinin Peşə Kvalifikasiyasının İnkişafı Mərkəzi / Özbəkistan

Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şikar ƏHMƏDOV, Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Aytəkin AXUNDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Busra BİLAL, Ali Jinnah Universiteti / Pakistan İslam Respublikası

Dr. Svetlana QORNOVSKAYA, Beloserkovsk Milli Aqrar Universiteti / Ukrayna

Prof. Dr. Yusif MƏMMƏDOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna

Assoc. Prof. Dr. Sədət KƏRİMİ, Kral Texnologiya İnstitutu / İsveç

Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Metroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya

Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeriteti / Özbəkistan

THE ORGANİZİNG COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan

Deputy chairmen

Mubariz HUSEYINOV: Editor-in chief of the international scientific journal “Scientific research” / Azerbaijan

Prof. Dr. Erden Kajibek, Kazakh Language Academy / Kazakhstan

MEMBERS

Prof. Dr. Nargiz AKHUNDOVA, Institute of History of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Irina KREIDYCH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine

Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland

Prof. Dr. Ugunbayar MYAGMARSUREN, Mongolian State University / Mongolia

Prof. Dr. Masuma DAEI, Payame Noor University of Tabriz / Islamic Republic of Iran

Prof. Dr. Cihan OZDEMİR, Bilecik Sheykh Edebali University / Turkey

Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia

Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elza ALISHOVA, Girne American University / Turkey

Assoc. Prof. Dr. Durdana MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Uzbekistan Academy of Sciences / Uzbekistan

Assoc. Prof. Dr. Rashad HUSEYNOV, Khazar University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Aferin ABBASOVA, Western Caspian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shefeg ABDULLAYEVA, Azerbaijan University of Language / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Zaman MƏMMƏDOV, Institute of Soil Science and Agro Chemistry of ANAS / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan

Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey

Dr. Rovshan RAMIZOGLU, Seljuk University / Turkey

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey

Prof. Dr. Duygu KILIC, Amasya University / Turkey

Prof. Dr. İlham SHAHMURADOV, Institute of Botany of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Mehmet UNLU, Marmara University / Turkey

Prof. Dr. İbadulla AGAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi State University / Georgia

Dr. Asif MANAFOV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan

Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Dr. Khanzoda YULDASHEVA, Center for Professional Development of Medical Workers / Uzbekistan

Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shikar AHMADOV, Agricultural Scientific Research Institute / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Cattle-breeding Scientific research Institute / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Aytekin AKHUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Busra BILAL, Ali Jinnah University Islamic Republic of Pakistan

Dr. Svetlana GORNOVSKAYA, Beloserkovsk National Agrarian University / Ukraine

Prof. Dr. Yusif MAMMADOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine

Assoc. Prof. Dr. Saadat KARIMI, Royal Institute of Technology / Sweden

Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia

Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Sevda İsmayılova
Bakı Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
sevdaismayilova@rambler.ru

AZƏRBAYCANDA RUS ƏLİFBASINA KEÇİD VƏ ZİYALILARIN MÖVQEYİ

***Açar sözlər:** Azərbaycan SSR, latın əlifbası, rus əlifbası, türk dünyası, milliyətçilik, Azərbaycan ziyalıları*

***Keywords:** Azerbaijan SSR, latin alphabet, russian alphabet, turkic world, nationalism, Azerbaijani intellectuals*

1928-ci ildə Türkiyədə latın əlifbası qəbul edildikdən sonar sovet hakimiyyəti ruslaşdırma siyasətini sürətləndirmək, türk dünyasının mənəvi birliyini parçalamaq üçün Azərbaycan yazısının latın əlifbasından rus əlifbasına keçirilməsi haqqında 1939-cu il iyulun 11-də qanun qəbul etdi. Qanunda göstərilirdi ki, Azərbaycan yazısı 1940-cı il yanvarın 1-dən başlayaraq latın əlifbasından rus əlifbasına keçirilsin. Kütləvi məktəblərdə yeni əlifbada dərs keçilməsinə və təlim verilməsinə 1940-cı il sentyabrın 1-dən etibarən, ilk növbədə aşağı siniflərdə başlanılsın; bunun üçün qabaqcadan müəllim kadrları hazırlansın və məktəblər üçün yeni əlifbada lazımi dərsliklər nəşr olunsun. Dövlət idarələrinin, ictimai təşkilatların kargüzarlıq işləri və dövrü mətbuat 1940-cı il yanvarın 1-dən etibarən tədricən yeni əlifbaya keçirilsin. Lakin Azərbaycan ziyalıları sovet hakimiyyətinin bu siyasətinə qarşı öz narazılıqlarını bildirməkdən çəkinməmişdilər. Səməd Vurğun Azərbaycan SSR Ali Sovetinin II sessiyasındakı

çıxışında bildirdi ki, dil-xalqın şərəfi, tarixidir. Biz onu göz bəbəyimiz kimi qorunalıyıq. Bəzi adamlar isə, dilimizi korlamağa çalışır. Dilimizdə elə ərəb, fars sözləri var ki, artıq onlar min ildir dilimizdə vətəndaşlıq qazanıblar. Nə üçün “mədəniyyət” sözü əvəzinə “kultura” işlətməliyik? Bunun siyasi nəticələrini qiymətləndirən Rəsul Rza isə deyirdi: “Qoy, bəzi nəşriyyat və qəzet işçiləri gələcəyin əzəmətli, vahid kommunist dilini yaratmağa tələsməsinlər”.

1939-cu ilin yanvar ayından başlayaraq Xalq Daxili İşlər Komissarlığı Dövlət Təhlükəsizlik İdarəsinin xüsusi məlumat və arayışlarında Azərbaycanın bir sıra ziyalıları tərəfindən əlifba islahatı ilə bağlı etirazlar əks-inqilabçı, milliyyətçi, milli qarşıdurma yaradan antisovet çıxışları kimi qiymətləndirilirdi. Çoxsaylı arxiv sənədləridə Azərbaycan ziyalılarının bu məsələyə münasibətlərini öz əksini tapıb. İxtisasartırma İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsinin dekanı Babazadə Məmmədəğa: “Rus əlifbasına keçidi milli mədəniyyətimizin məhvi kimi qiymətləndirirəm... onsuz da biz məhvi olmuş millətlik”. Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Filialının elmi əməkdaşı Əskərov Yusif Şirvan: “Əgər rus əlifbasına keçsək, xalqımız yenə də savadsız olacaq... Azərbaycan xalqı buna kəskin etiraz edəcək”. Tarix müəllimi və Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun tələbəsi Məmmədov Süleyman: “Tez ya da gec ruslaşdırma siyasətinə qarşı çıxış edən adamlar tapılacaq, onda yenə də kütləvi həbslər başlayacaq”. Sovet təhlükəsizlik idarələri bu kimi ifadələri gələcəkdə hökumət orqanlarının təzyiq və repressiyalarına işarə kimi qiymətləndirirdilər. Dil və ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavini Dadaşov Məmməd Arif: “Gürcü və erməniləri öldürsən də, rus əlifbasına keçməzlər. Onlar deyirlər ki, hansı əsaslarla bizim 1000 illik əlifbamızı bizdən alırsınız”. Ali Sovetdə tədris kursları tədris hissəsinin müdiri Quliyev Manaf: “Gürcülər hətta öz əlifbalarını acar türklərinə veriblər; xaxolların əlifbası bizim nəyimizə gərəkdir”. Sovet təhlükəsizlik idarələri bu fikirləri

milliyətçi elementlərin əksinqilabi məqsədlə azərbaycanlıların digər Cənubi Qafqaz xalqlarına qarşı qoyulması kimi şərh edirdi. Onlar Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Filialını yeni əlifbaya keçid üçün mədəniyyət qüvvələrini zəif səfərbərliyə almaqda, rus qrafikalı yeni əlifbanın mövcud latın qrafikalı əlifbadan üstünlüklərini geniş müzakirəyə çıxarmamaqda, latın qrafikalı əlifbanın narahət, mənfi cəhətlərini, yeni əlifbanın isə hətta poliqrafiya sənayesində belə maliyyə baxımından üstünlüklərini göstərməməkdə günahlandırırdılar. Siyasi və elmi baxımdan da rus əlifbasına keçidin məqsədəuyğun olduğu vurğulanırdı. Azərbaycan SSR DİXX müavini Markaryan tərəfindən hazırlanmış bir arayışda “türkofillərin” yeni rus əlifbasına keçidə etirazları onların osmançılığı, türk mədəniyyətini təbliği kimi əsaslandırılır, əksinqilabi elementlərin yeni əlifbanı nüfuzdan salmaqdan ötrü dağıdıcı, ziyankar fəaliyyətləri “ifşa edilirdi” (Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun rus dili müəllimi İbrahimbəyli Hacığa: “Azərbaycan kütlələrini rus mədəniyyətinə yaxınlaşdırmaq istəyirlər. Rus əlifbasına ona görə keçirlər ki, Türkiyədə latın əlifbası tətbiq edilir. Guya biz türk və azərbaycanlı deyilik, türklərlə heç bir əlaqəmiz yoxdur”. Maliyyə texnikumunun dil və ədəbiyyat müəllimi Hacıyev İlyas: “Bu xalqın və millətin satılmasıdır...Bizi türk təsirindən qorumaq üçün bunu edirlər, axı osmanlı türkləri də latın əlifbasını qəbul etmişlər”).

Sovet hakimiyyəti İ.Stalinin göstərişi ilə 30-cu illərin ortalarında türk xalqlarının həmrəyliyinə pozmaq, xalqımızı öz soy kökündən uzaqlaşdırmaq, ona milli mənliliyini unutturmaq, totalitar sovet cəmiyyəti yaratmaq üçün çoxmilyonlu xalqın adını “azərbaycanlı”, dilini isə, “Azərbaycan dili” kimi dəyişdirdi.

Səbinə Poladova

Azərbaycan Dillər Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
poladova_sabina@mail.ru

VARIATIVLIK DİL XÜSUSİYYƏTİ KİMİ

Açar sözlər: *variativlik, variasiya, dil, invariant, fərdi və qrup variativliyi*

Keywords: *variability, variation, language, invariant, individual and group variability*

Dil, hər hansı bir obyekt kimi, məkan və zaman çərçivəsində dəyişir. Dilin tarixinə qısaca da olsa bələd olan hər bir kəsə məlumdur ki, dəyişkənlik dilə xasdır. Dilin dəyişkənliyinin səbəbləri də göz qabağındadır. Cəmiyyət inkişaf etdikcə, dil də cəmiyyətlə birlikdə dəyişir və inkişaf edir.

Variativlik haqqında ən ümumi məlumatı variologiya verir - çoxlu sayda obyektlərin dəyişkənliyi fenomenini öyrənən elm. Variologiyanın xüsusi vəzifələri variativliyin səbəblərinin, növlərinin, sərhədlərinin müəyyən edilməsi, onu yaradan amillərin təhlili, özünü göstərdiyi obyektlərin növünün təbiəti ilə əlaqədar onun spesifikliyinin təsviridir. Bu problemlərin həlli zamanı variologiya öz obyekti haqqında aşağıdakı fikirlər toplusunu inkişaf etdirmişdir (Khudyakov, 2005: 164).

Variativliyin səbəbləri dünyanın təbiətindən qaynaqlanır. Dünya nizamının qanunları elədir ki, həm canlı, həm də cansız təbiət obyektləri arasında iki tamamilə eyni olanı tapmaq mümkün deyil. Heyvanlar, quşlar, balıqlar arasında hətta eyni sinifdə (qrup, növ, yarımöv, cins və s.) iki eyni fərd yoxdur; əkizlər arasında belə genetik cəhətdən eyni olan iki insan yoxdur; ağaclar, kollar, çiçəklər çox oxşar ola bilər, lakin heç vaxt eyni

deyil; hətta yerdə və yerin altında yatan daşlar və qum dənələri, eləcə də yerə düşən qar dənələri də tamamilə fərqlidir.

Variativlik növlərinin seçilməsi əsasən canlı təbiət elmlərinin materialı əsasında aparılır. Bu material variativliyin üç növünü fərqləndirir:

- 1) fərdi və qrup variativliyi;
- 2) somatik və mutasiya variativliyi;
- 3) təcrid olunmuş və əlaqəli variativlik.

Fərdi variasiya sinfin fərdi üzvünə təsir edir və sinfin digər üzvlərinə şamil edilmir. Qrup variativliyi isə bir sinfin bir neçə üzvünə və ya bütün sinfə təsir göstərir.

Somatik variasiya canlı orqanizmlərin növləri daxilində kök salmır, bir nəslin nümayəndələrindən növbəti nəslin nümayəndələrinə keçmir. Əksinə, mutasiya dəyişkənliyi növ daxilində kök salır, bir nəslin nümayəndələrindən digərinin nümayəndələrinə ötürülür.

Təcrid edilmiş variasiya canlı sistemin digər hissələrində dəyişikliklərə səbəb olmur. Əlaqəli variasiya isə canlı sistemin müxtəlif hissələrində baş verən dəyişikliklər kompleksinin bir hissəsidir.

Variativliyin sərhədləri məsələsini həll etmək çox çətindir. Variativliyin həmişə eyni keyfiyyət daxilində özünü göstərdiyi hesab edilir; obyektin keyfiyyəti dəyişdikdə, dəyişkənlikdən deyil, onun (obyektin) dəyişməsindən danışılır.

Variasiyanın nəticələrinə gəldikdə, onlar da əsaslı şəkildə fərqli ola bilər. Obyektlərin eyni keyfiyyəti daxilində kəmiyyət dəyişkənliyi kimi yaranan variasiya zaman keçdikcə yoxa çıxa bilər. Digər tərəfdən, dəyişkənlik kimi variasiya obyektin dəyişməsinə, yəni keyfiyyət xarakterli transformasiyaya səbəb ola bilər. Bu, canlı sistemin təkamülü müşahidə edildikdə baş verir; eyni zamanda, bir qayda olaraq, canlı sistemin təkamülünün şərti onun homeostazı, müəyyən daxili tarazlığın, qorunmasıdır. Bu o deməkdir ki, sistemin bir hissəsində baş vermiş dəyişikliklər

kompensasiya edilməli və ya digər hissələrində dəyişikliklərlə tarazlaşdırılmalıdır. Bu dildə də belədir.

Dildə variativlik invariantın olduğunu nəzərdə tutan variantların dildə mövcudluğunu vurğulayır. Bununla belə, dilçilərin əksəriyyəti dildə nitq variantlarının invariantını fərqləndirməyin mümkün olub-olmaması sualına həmişə mənfi cavab vermişlər. İnvariantları, bir qayda olaraq, dil sisteminin işarədən əvvəlki səviyyələrinə gəldikdə ayırmaq nisbətən asandır. Misal olaraq, bir dilin fonemlərinin invariant kimi inventarının yaradılmasını göstərmək olar ki, bu da öz növbəsində fon variantları (və ya fon nümunələri) üçün invariant rolunu oynayan allofon variantlarını yaradır. İnvariantların fonoloji səviyyədə fərqləndirilməsi asanlıqla izah olunur - burada işarə xarakteri daşımayan birtərəfli vahidlərdən bəhs edilir. Lakin dilin simvolik səviyyələrinə çatan kimi invariantın seçilməsi xeyli çətinləşir və nəyin bahasına olursa-olsun real həyat variantları üçün invariant tapmaq cəhdləri, bir qayda olaraq, özünün dil üzərində süni, spekulativ və son nəticədə zorakı xarakterini göstərir.

Variativlik termini, bir fenomen kimi fərqliliyin olması ilə həyata keçirilir və onun öyrənilməsi metodologiyası tamamilə neytraldır (Steblin-Khamenskiy, 1974: 201). Dil bütün növ dəyişkənliyi özündə ehtiva edir. Lakin bu dəyişkənliyin böyük əksəriyyəti dildə kök salmır, çünki əks halda dil sadəcə olaraq öz kommunikativ funksiyasını yerinə yetirə bilməzdi – onun sürətli və xaotik dəyişməsi istər-istəməz insanların bir-birindən kommunikativ baxımdan yadlaşmasına səbəb olardı. Dilin mülayim mühafizəkar təbiəti, təsviri və təhlili hər hansı bir dilin tarixinə dair dərslərlərin mövzusu olan mutasiya dəyişikliklərinin somatik dəyişikliklərdən kəmiyyətə ölçüyəgəlməz dərəcədə kiçik, lakin keyfiyyətə ölçüyəgəlməz dərəcədə əhəmiyyətlidir, çünki onlar dilin təkamülünün təzahür formasıdır. Fərdi və qrup variasiyasını da dilə xas xüsusiyyətlər kimi təsnif etmək çətin deyil.

Dil materialında təcrid olunmuş və əlaqəli variativlik növləri arasındakı fərqi təsvir etmək çətin deyil. İngilis dilində birinci növə misal olaraq (Britaniya variantında) fransız dilindən alınma sözlərdə vurğunun sonuncu hecadan birinciyə (buffet, depot, garage) keçməsidir. Vurğunun belə dəyişməsi bu sözlərin ingilis tələffüzü normalarına uyğunlaşdırılması zərurətindən irəli gəlir, lakin nə bu sözlərdə, nə də bütövlükdə dildə başqa dəyişikliyə səbəb olmur. İkinci növ variativliyə misal olaraq orta dövr ingilis dilində vurğusuz vokalizmin azalması bütün qrammatik sistemin kökündən dəyişməsinə səbəb oldu və nəticədə ingilis dilinin tipoloji simasını dəyişdirdi.

Sonunucu nümunə dildə homeostatik mexanizmlərin necə işlədiyinin bariz nümunəsidir: vurğusuz vokalizmin azalması fleksiya morfoloqiyasının pozulmasına səbəb oldu, bu da ciddi söz sırasının formalaşması və analitik fleksiya sisteminin inkişafı ilə kompensasiya edildi.

Ədəbiyyat

1. Khudyakov, A. (2005). Teoreticheskaya grammatika angliyskogo yazika. Moskva, 256 s.
2. Steblin-Khamenskiy, M. (1974). Spornoe v yazikhoznanii. L. 320 s.

Natəvan Məmmədova

Gəncə Dövlət Universiteti
riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru
natavanbayramova2@gmail.com

Qafqaz Quliyev

Gəncə Dövlət Universiteti
magistrant
qafqaz899@gmail.com

TƏLİM-TƏDRİS PROSESİNDƏ QEYMİFİKASIYA TEKNOLOGİYASININ ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

***Açar sözlər:** qeymer, qeymifikasiya, öyrədici kompüter oyunları, Tədrisin İdarəedilməsi Sistemləri (TIS), Tədris Kontentinin İdarəetmə Sistemləri (TKIS), oyun platformaları*

***Keywords:** geimer, gamification, educational computer games, Learning Management System (LMS), Learning Content Management System (LCMS), gaming platforms*

Qeymifikasiya (Oyunlaşdırma) texnologiyası. Qeymer- (ing. Geimer - “oyunçu” mənasını daşıyır) - video oyun oynayan şəxslərə deyilir. Kiber idman növlərinin tanınmasından sonra qeymerlər bir subkultur olaraq 2013-cü ildə bu siyahıya daxil olmuşdurlar. Bu termin, çox vaxt fərqli oyunlara maraq göstərən, bu oyulara çox vaxt sərf edən şəxslərə də deyilir. Maraqlı bir faktı qeyd edək ki, bir çox tədqiqatların nəticəsində məlum olmuşdur ki, hal hazırda dünyada 2.5 milyard oyunçu var və bu da dünya əhəlisinin 1/3 hissəsini təşkil edir.

Əsas oyun platformaları aşağıdakılardır:

- Personal kompüterlər;
- Oyun konsolları;
- Mobil qurğular.

Qeymifikasiya terminindən ilk olaraq 2002-ci ildə amerikalı proqramçı və ixtiraçı Nick Pelling və 2003-cü ildə kanadalı məsləhətçi Gabe Zichermann istifadə etmişdilər. Qeyd edək ki, onlar bu termini oyun dinamikasından və oyun düşüncəsindən bir auditoriyanı aktiv fəaliyyətə və ya problem həllinə cəlb etmək üçün istifadə ediblər. Sonradan onlara Jane McGonigal, Yu-Kai Chou və Coursera platformasında kurs aparan məşhur pensilvaniyalı professor Kevin Werbach - da qoşulmuşdur.

Qeymifikasiya texnologiyasından 2010-cu ildən bəri insan fəaliyyətinin bütün sahələrində: təhsil, kadr idarəçiliyi, marketinq, biznes, səhiyyə və digər sahələrdə geniş istifadə olunmağa başlanılıb. Bu texnologiyanın dünyada inkişaf etməsinin əsas 3 səbəbini qeyd edək:

1. İnformasiya texnologiyaları bazarının təsiri.

Qeyd edək ki, Newzoo qlobal oyun bazarının araşdırılması ilə məşğul olan tədqiqat şirkətinin 2019-cu il proqnozuna əsasən video oyunlar dünya iqtisadiyyatına 152.1 milyard dollar gəlir gətirmişdir ki, bu da onnan öncəki il ilə müqayisədə 9.6 % çoxdur.

2. Uşaqlarda oyun və dərs arasındakı əlaqə.

Dünyanın müxtəlif alimlərinin yetkin fikrinə görə

1. Tapşırıq,

2. Nailiyyət,

3. Mükafatdan

İbarət olan oyun dövrünün, insan beynində dopaminin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində bizim oynamaq hissimizi daha da gücləndirir, yaddaşımızı yaxşılaşdırır. Dərslik üzərində olan tədrislə oyun formasında olan tədrisin fərqi bilmək üçün öyrəncilər üzərində tədqiqatlar aparılmışdır. Tədris prosesi başa çatdıqdan dərhal sonra, eksperiment iştirakçılarının aşağı və yuxarı nəticələri eyni olmuşdur. Lakin bir neçə gün keçdikdən sonra, təkrar

yoxlamalar oyunlu formada tədris alan şagirdlərin yaddaşında daha çox informasiya qaldığını göstərmişdir.

3. Böyükər arasında oyun prosesinə getdikcə artan maraq.

Cəmiyyətdə belə bir stereotip var ki, təlim-tədris mühiti olduqca ciddi şəraitdə keçirilməlidir. Halbuki, informasiya texnologiyaları bazarında ixtisaslaşmış Newzoo, Gartner tədqiqat və konsaltinq şirkətlərinin məlumatları bunun tamamilə əksini göstərir. Tədqiqatlara görə böyükər də daxil olmaqla əhalinin böyük bir qismi pullu oyunlardan istifadə edirlər. Həmçinin, demografik tədqiqatlar da onu göstərir ki, oyun prosesi uşaqlar qədər böyükərə də sevinc hissi verir. Sadəcə bu sevinc daha mürəkkəb bir formada ifadə olunur.

Oyunlaşdırma texnologiyasının təhsil potensialı olduqca genişdir. Tələbələrin, şagirdlərin oyun mexanizmlərindən oyunlu olmayan situasiyalarda istifadə edərək, kütləvi şəkildə auditoriyalara, siniflərə cəlb etmək mümkündür.

Elvira Yusifova
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
yusifovaelvira@mail.ru

MÜASİR DÜNYADA İNSAN HÜQUQLARI: MİFLƏRDƏN REALLIĞA

Açar sözlər: insan hüquqları, dəyərlər, müasir tendensiyalar, konstitusiya, xarici ölkələr, universallıq

Keywords: human rights, values, modern trends, constitution, foreign countries, universality

Hər bir sivil cəmiyyətin əsas əlamətini onun məhz qanunlar əsasında inkişafı təşkil edir. Cəmiyyət üzvləri arasında ictimai münasibətlər insan həyatının bütün aspektlərini əhatə etdiyindən bu münasibətlərin hüquqi cəhətdən nizama salınmasına daim ehtiyac duyulur.

Azərbaycanda aparılan hüquqi islahatların əsasında inkişaf etmiş dövlətlərin hüquqi dövlət quruculuğu təcrübəsi, ümumbəşəri demokratik prinsiplər və xalqımızın dövlətçilik ənənələri dayanır.

Son illərdə isə hüququn bütün sahələrini tənzimləyən normativ–hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının statusunu, fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən etməklə hüquqi dövlət üçün demokratik cəmiyyətdə zəruri olan qanunvericilik bazasının yaradılması insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə real imkanlar açmışdır.

İnsan hüquqlarının əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün insanlar eyni hüquqa malik olmalıdırlar. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, ayrılmaz hüquqları və azadlıqları var. Bu hüquq və azadlıqlar şəxsin cəmiyyət və digər şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini əhatə edir. 1995-ci ildə qəbul

edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ali dəyər kimi qiymətləndirərək, onlara hörməti, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsi kimi müəyyənləşdirib.

Müasir şəraitdə insan hüquqları hüquq sisteminin inkişafının əsasıdır, dövlət, cəmiyyət və şəxsiyyət münasibətlərinin əsasını təşkil edir. Eyni zamanda, elmi ədəbiyyatda əsas institutların yenidən nəzərdən keçirilməsi ilə bağlı əsaslı dəyişikliklərin qaçılmaz olduğu fikri əsaslandırılır. Dəyişikliklərin səbəbi bu gün qərb cəmiyyətinin beynəlxalq münasibətlər sistemini və mənəvi sferasını bürümüş və insan hüquqları institutuna birbaşa təsir edən böhranda görünür.

İnsan hüquqları institutunun hazırkı böhranının əsas səbəbi nədir? İlk növbədə, bu sahədə mövcud olan ikili standartlarda. Eyni zamanda, ikili standartlar əvvəldən insan hüquqlarının qoruyucularına xas olub.

İnsan hüquqları ideyasının deformasiyasının ikinci əlaməti vurğunun kollektiv hüquqlardan fərdi hüquqlara, çoxluğun hüquqlarından azlığın hüquqlarına tam dəyişməsində görünür.

Xüsusilə, qeyd olunan nöqsanlar milli qanunvericilik sistemində insan hüquqlarını qoruyan müvafiq normativ bazanın hazırlanması, onların icra mexanizmlərinin yaradılması və məhkəmələr tərəfindən tətbiqi zamanı özünü biruzə verir.

Məhz həmin səbəblər ideya kimi formalaşmış insan hüquqları institutunun pozitivləşərək və subyektiv hüquqlara çevrilərək insanların sosial həyatında tətbiqi zamanı çətinliklər yaradır. Həmçinin, insan hüquqlarının cəmiyyətin əsas dəyərlərindən birinə çevrilməsinə, dövlətin səlahiyyətli orqanları tərəfindən lazımı şəkildə qorunmasına da mane olur.

Yeni insan hüquqları sistemi aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olmalıdır:

1) azlıqların hüquqlarının müdafiəsi çoxluğun hüquqlarının üstünlüyü ilə müşayiət olunmalıdır;

2) fərdin hüquqları cəmiyyətin hüquqlarından daha vacib ola bilməz, ictimai maraqlar, cəmiyyətin sosial tarazlığı qorunmalıdır;

3) siyasi amillərdən asılı olmayaraq hamı üçün insan hüquqlarına riayət olunmasının bərabər standartları olmalıdır;

4) insan hüquqları anlayışı ənənəvi mənəvi dəyərlərə əsaslanmalıdır, biri digərini tamamlamalıdır.

Humay Ahkişiyeva
Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu
doktorant
h85.a@mail.ru

NİTQİN KOMMUNİKATİV GÖSTƏRİCİLƏRİ

Açar sözlər: *nitq, kommunikativlik, ünsiyyət, nitqin təsir gücü, nitqin keyfiyyət göstəriciləri*

Keywords: *speech, communicativeness, communication, power of speech, speech quality indicators*

Nitq insanların əsas ünsiyyət vasitəsidir. İnsanların nitqi bir-birindən zənginliyi, məntiqliliyi, obrazlılığı və s. ilə seçilir. Nitq özündə kommunikativ keyfiyyətləri nə qədər çox əks etdirərsə, insanların qarşılıqlı ünsiyyəti, verbal əlaqəsi daha güclü olar. Nitqin kommunikativ keyfiyyətləri dedikdə, ünsiyyətin təşkilinə və effektiv olmasına kömək edən xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur. Bu keyfiyyətlərin hər biri nitqdə müxtəlif dərəcə və şəkildə təzahür edirərək nitqin digər xüsusiyyətləri ilə əlaqələnilir (Abdullayev, 2014: 278).

Nitqin kommunikativliyi təkcə ədəbi dilin norma və qanunlarını bilmək, onlara ciddi əməl etmək deyil, həm də onun zənginliklərini qavramaqla ünsiyyət prosesində onlardan istifadə etmək bacarığıdır. Azərbaycan dili dünyanın ən zəngin və inkişaf etmiş dillərindən biri sayılır.

Onun zənginliyi lüğət və frazeologiya fondunun rəngarəngliyində, fonetika, söz yaradıcılığı və söz birləşmələrinin sonsuz imkanlarında, sinonim, omonim və antonimlərinin müxtəlifliyində özünü göstərir. Bütün bunlar insanlara fikirlərini ən incə semantik və emosional çalarlarla ifadə etməyə imkan verir (Babayev, 2015: 572).

Nitqin kommunikativ keyfiyyət göstəricilərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Nitqin zənginliyi və rəngarəngliyi
2. Nitqin dəqiqliyi
3. Nitqin anlaşılın olması
4. Nitqin saflığı və aktuallığı
5. Nitqin məntiqliliyi
6. Nitqin ifadəliliyi

İntonasiya nitqin kommunikativliyinə təsir edən ən güclü vasitələrdən biridir. İntonasiya spesifik duyğuları ifadə edərək sual, nida, motivasiya və s. kimi anlayışları özündə əks etdirərək dinləyiciyə estetik təsir göstərir. İntonasiya komponentləri sırasına daxil olan melodiya, məntiqi vurğu, temp, fasilə və s. nitqi zənginləşdirir, ona parlaqlıq, ifadəlilik və xüsusiyyət verir (Balıyev, 2014: 384).

Nitqin dəqiqliyi ilk növbədə, onun tam və aydın olmasından asılıdır. Müəllifin oxucuya, danışanın dinləyiciyə fikrini çatdırarkən sözləri dəqiqliklə seçməsi onun nitqinin kommunikativliyini gücləndirir.

Nitqin düzgünlüyü onun qarşılıqlı anlaşılmasını edən əsas kommunikativ vasitədir. Əgər bir nitqdə düzgünlük yoxdursa, digər kommunikativ keyfiyyətlər-dəqiqlik, ifadəlilik, aktuallıq və s. mənasız olacaq. Nitqin düzgünlüyü onun linqvistik quruluşunun mövcud dil normalarına uyğunluğudur.

İnsanlar ünsiyyət zamanı çalışmalıdır ki, nitqləri digərləri üçün anlaşılın olsun. Bəzi insanlar danışarkən həddən artıq termin, dialekt sözlər, neologizm və arxaizmlərdən istifadə edirlər. Bu da qarşı tərəf üçün informasiyanın qəbuluna, emalına çətinlik yaradır. Son olaraq da, bu onların kommunikativliyini pozur.

Nitqin məntiqliliyi danışanın idraki, ünsiyyət bacarıqlarından xəbər verir. İnsan danışarkən məntiqi əlaqəni qorumaq, bu xüsusiyyətə diqqət yetirməlidir. Çünki fikirlər arasında məntiqilik

olmazsa, ötürülən material qarşı tərəfdə arzuolunan reaksiyanı yaratmayacaq. Nitqimiz nə qədər məntiqi cəhətdən əsaslandırılmış, lakonik olarsa, bu onun kommunikativlik dərəcəsini artırmış olar.

Ümumilikdə, kommunikativ mədəniyyətin formalaşdırılmasına lap erkən yaşlardan başlamaq lazımdır. Körpənin nitqinə düzəlişlər edərək onu fikrini çatdırarkən düzgün sözlərdən istifadəyə yönləndirmiş olarıq. Mətnlərin oxusu zamanı intonasiyaya diqqətin ayrılması da gələcəkdə kommunikativ mədəniyyətin inkişafına təkan verəcək.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, N. (2014). Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 278 s.
2. Babayev, A. (2015). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəblər üçün dərslik). Gənclik nəşriyyatı. Bakı, 572 s.
3. Balıyev, H. (2014). Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Qismət, 384 s.

Cəlal Əhmədzadə

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

doktorant

celal.ehmedzade99@gmail.com

İŞĞALDAN AZAD EDİLƏN ƏRAZİLƏRİN SƏNAYE POTENSİALI VƏ SƏNAYE PARKLARININ YARADILMASI

***Açar sözlər:** işğaldan azad edilmiş ərazilər, sənaye, potensial, iqtisadiyyat, sənaye parkları*

***Keywords:** liberated territories, industry, potential, economy, industrial parks*

Bildiyiniz kimi, ölkəmizdə neft-qaz sənayesi yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Xüsusilə “Əsrin Müqaviləsi” imzalanandan bəri bu sektora milyardlarla dollar sərmayə qoyulub. Bu sahədə hələ də ən müasir texnologiyalardan istifadə olunur.

Bütün bunların fonunda xarici investorlar əvvəllər qeyri-neft-qaz sənayesinə investisiya yatırmaq riskinə getməyib. Bu zaman dövlət investor kimi çıxış edib. Bundan başqa, qeyri-neft-qaz sektorunun güc mərkəzi olan özəl sektora da çoxsaylı güzəştlər edilib. Beləliklə, ötən dövr ərzində Azərbaycanda bu sahə sürətli inkişaf yolu keçib. Ölkəmizdə minlərlə kiçik, orta və iri sənaye müəssisələri yaradılmışdır. Bunun sayəsində sənaye istehsalı ildən-ilə artıb (Ozsoy, 2022: 200).

Hesabat dövründə kimya sənayesi, əczaçılıq məhsulları, rezin və plastik kütlə məmulatları sahələrində 1 milyard 735 milyon manatlıq məhsul istehsal edilmişdir. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə əczaçılıq məhsullarının istehsalında 38,1 faiz, rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalında 6,5 faiz, kimya sənayesi məhsullarının istehsalında 5,5 faiz artım qeydə alınıb.

İşğaldan azad edilmiş ərazilər qeyri-neft-qaz sənayesinin inkişafı üçün geniş potensiala malikdir. Bu, torpaqlar azad edildikdən dərhal sonra burada iki texnoparkın yaradılması ilə bağlı qərarla bağlıdır.

Qarabağ rayonunun və xilas edilmiş ərazilərin sənaye potensialı rayonun zəngin su təchizatı, elektrik enerjisi, sənaye rekreasiya imkanları və zəngin faydalı qazıntılarla bağlıdır. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə vahid nəqliyyat-kommunikasiya sistemi dağıdıldığı üçün mövcud nəqliyyat logistika xəritələrinin bərpası regionun gələcək inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir (2). Belə ki, Bakıdan 392 km məsafədə yerləşən Xankəndinin bilavasitə Azərbaycan dəmir və avtomobil yollarına və bütövlükdə respublikanın nəqliyyat-kommunikasiya sisteminə qoşulması Qarabağ bölgəsinin inkişafını şərtləndirir.

Qarabağ bölgəsinin inkişafı əsasən su təchizatı potensialı, elektrik enerjisi ehtiyatları, sənaye rekreasiya imkanları, mineral və xammal potensialı ilə xarakterizə olunur. Bu potensial imkanlara malik işğaldan azad edilmiş ərazilərin su təchizatı imkanları, su ehtiyatlarının coğrafi baxımdan zəif olduğu və qonşu ölkələrdə yerləşdiyi ölkəmizdə sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sənayeləşmə siyasətinin məqsədi təkə mövcud yerli potensiala əsaslanan yerli sənayenin yaradılması deyil, müasir dövrün çağırışları nəzərə alınmaqla davamlı və dayanıqlı inkişafı təmin edən innovativ və ixracyönümlü sənayeləşmə olmalıdır. Bunun üçün bölgələrdə müasir bilik və texnologiyalara əsaslanan yeni sənaye potensialının yaradılması dövlət sənaye siyasətinin diqqət mərkəzində olmalıdır.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının təbii amilləri - təbii sərvətləri və təbii-iqlim şəraiti burada müxtəlif sənaye istehsalatlarının yaradılmasına zəmin yaradır. Belə ki, rəsmi

məlumata görə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə müxtəlif təyinatlı 167 faydalı qazıntı yatağı (o cümlədən beş qızıl yatağı, üç mis və digər əlvan metallar yatağı, altı civə yatağı, 100-dən çox tikinti materialları yatağı, və s.).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 oktyabr 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Cəbrayıl rayonunda daha bir park - “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkı yaradılıb.

“Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun Arazboyu rayonunun əsasən düz relyefə malik olması və bu rayonun cənubunda yerləşməsi bu sənaye parkının yaradılması üçün əlverişli şərait yaradır. Cəbrayıl rayonunda logistika mərkəzinin, müxtəlif xidmət sahələrinin və innovativ sənaye sahələrinin, o cümlədən tikinti materialları istehsalı müəssisələrinin yaradılması işğaldan azad edilmiş digər rayonların bərpasında faydalı olacaqdır (3).

Gələcəkdə Sənaye Parkında logistika və anbar komplekslərinin, MDP parkının, topdan və pərakəndə ticarət obyektlərinin, müxtəlif istehsal və xidmət müəssisələrinin yaradılması nəzərdə tutulur. Təbii ki, bu sənaye parklarında yalnız innovativ texnologiyalara əsaslanan istehsal müəssisələri fəaliyyət göstərəcək. Belə ki, bu şərtlər altında onlara böyük güzəştlər, o cümlədən vergi güzəştləri verilməlidir.

Rayonun minalardan təmizlənməsindən sonra əhalinin məskunlaşması bu məhsulların emalına şərait yaradacaq və yeyinti sənayesində etibarlı təchizat bazasının formalaşmasına imkan verəcək. Düşünmək olar ki, Qarabağ bölgəsi üçün hazırlanacaq sosial-iqtisadi layihələrdə rayonun mövcud potensialı, o cümlədən keçmiş SSRİ-nin statistik məlumatları, eləcə də su təchizatı potensialı, elektrik enerjisi ehtiyatları, sənaye rekreasiya imkanları ətraflı təhlil edilməlidir.

Nəticə olaraq, qeyri-neft sektorunda ixracın həcmi bir çox yeni istehsal və xidmət sahələri ilə yanaşı, bu sahələrdə ənənəvi sahələr də inkişaf etdirməklə qiymətləndiriləcək və canlandırılacaqdır.

Biz inanırıq ki, ermənilərin hücumunun ilk günündən Azərbaycana hərtərəfli dəstəyini bəyan edən qardaş Türkiyə dövləti bu torpaqların əvvəlki qaydada, hətta daha yaxşı şəkildə salınmasında və abadlaşdırılmasında, Qarabağın iqtisadi potensialından səmərəli istifadə olunmasında müstəsna rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Ozsoy, B. (2022). From the April Wars to the Homeland War: An Evaluation on the "Great Aboriginal" process in Azerbaijan. E-ISSN: 2587-005X <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe> Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 72, 198-217; s.198-217.
2. <https://fed.az/ru/>
3. <https://ikisahil.az/post/253979-senaye-parkinin-yaradilmasi-ishgaldan-azad-edilmish-erazilerimizde-iqtisadiyyatin-berpa-prosesinin-bir-elementidir>

Aytən Hüseynova
Gəncə Dövlət Universiteti
doktorant
aytan.huseynova01@gmail.com

RƏSMİ MÜRACİƏT ETİKETLƏRİNİN İŞLƏNMƏ SAHƏLƏRİ ÜZRƏ FUNKSIONAL TƏSNİFİ

***Açar sözlər:** rəsmi müraciətlər, etiketlər, funksional təsnif, nitq mədəniyyəti, kommunikasiya, müraciət formaları*

***Keywords:** official addresses, etiquette, functional classification, speech culture, communication, addresses forms*

Rəsmi müraciət etiketlərinin işlənmə sahələri üzrə (funksional) təsnifi nitq hadisəsini ideya-məzmunca müəyyən edən prinsipdir ki, həmin prinsipə görə rəsmi müraciət etiketləri aşağıdakı növlərə bölünür:

1) siyasi müraciət etiketləri; 2) beynəlxalq (diplomatik) müraciət etiketləri; 3) inzibati-işgüzar müraciət etiketləri; 4) akademik müraciət etiketləri; 5) hüquqi-inzibati müraciət etiketləri; 6) hərbi müraciət etiketləri; 7) dini müraciət etiketləri.

Cəmiyyət yarandıqdan bu günə qədər müxtəlif idarəçilik formaları sınaqdan çıxarılmış, hər bir dövlət idarəçiliyi öz rəsmi müraciətlər sistemini formalaşdırmışdır. Müasir Azərbaycan və rus dillərində işlənən siyasi müraciət etiketlərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1) rəsmi şəxslərin ictimaiyyətə müraciətlərində işlənən etiketlər; 2) ictimaiyyətin rəsmi şəxslərə, yaxud qurumlara müraciətində işlənən etiketlər; 3) rəsmi şəxslərin bir-birinə müraciətlərində işlənən etiketlər;

Xalqlar və dövlətlər arasındakı əlaqələrin sıxlaşdığı, beynəlxalq təşkilatların xüsusi mövqe qazandığı müasir dövrdə beynəlxalq (diplomatik) müraciət etiketləri hər bir inkişaf etmiş

dildə xüsusi nüfuza malikdir. Beynəlxalq (diplomatik) müraciət etiketlərinin aşağıdakı növlərini fərqləndirmək olar:

1) dövlət başçılarının bir-birinə müraciətlərində istifadə olunan etiketlər; 2) dövlət başçılarının beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərinə müraciətlərində istifadə olunan etiketlər; 3) beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərinin dövlət başçılarna müraciətlərində istifadə olunan etiketlər; 4) diplomatik nümayəndələrə müraciət etiketləri; 5) diplomatik nümayəndələrin fəaliyyət göstərdikləri ölkənin dövlət və hökumət orqanlarına müraciət etiketləri.

Dövlətin beynəlxalq arenadakı fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edən məqsəd və maraqları, adətən, iqtisadi, ticari, mədəni və başqa nümayəndəliklərin gücü ilə həm dövlət, həm də ictimai birliklər tərəfindən həyata keçirilir (Yeçorov, 2013: 11).

Rəsmi müraciət etiketlərinin inzibati-işgüzar tipi ünsiyyət həyatının geniş bir sahəsini əhatə edir. “Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya” müəllifi yazır: “İşgüzar kommunikasiyanın məqsədi tərəf - müqabillərin ünsiyyətə qoşulmaq təşəbbüsünə istiqamət vermək və onların arasında qarşılıqlı münasibət yaratmaqdır. Bu, tərəf-müqabillərin birgə prosesə qoşulmağı, dialoqlaşma fəaliyyəti ilə ünsiyyətdə iştirak edənlərin qarşılıqlı özünüdərkini və özünüifadəsini təmin edir” (Məmmədli, 2021: 24).

Akademik nitq mədəniyyəti “publik nitq ünsiyyətinin akademik, elmi fəaliyyətindəki xüsusiyyətləri” ilə müəyyən olunur (Desayeva, 2020: 5). Bu isə o deməkdir ki, akademik nitq mədəniyyətinə verilən elə tələblər vardır ki, özünəməxsus səciyyə daşımaqla nitq mədəniyyətinin digər peşəkar sahələrindən fərqlənir. Akademik mühitdə qarşılıqlı münasibətləri əks etdirən stabil müraciət etiketləri də mövcuddur ki, burada elm adamlarının statusu, yaşı, şəxsi münasibətləri və s. nəzərə alınır.

Hüquqi-inzibati müraciət etiketləri cəmiyyətin dövlət idarəçiliyi sisteminin tələblərilə formalaşır ki, bunun təzahürü

hüquq normalarıdır. Həmin normalara əməl edilmədikdə, yaxud bu barədə hər hansı şübhə yarandıqda tədqiqat, istintaq, nəhayət, məhkəmə hərəkətləri başlayır. Mütəxəssislər göstərir ki, “hüquqi prinsiplər durğun halda olmurlar və ola da bilməzlər. Qanunun normalarında təsbit edilən hüquqi prinsiplər yeni status və yeni normativ məzmun əldə edirlər ki, bu da onları işlək bir mexanizmə çevirir. Ona görə də hüquq prinsiplərini gerçəkliyin passiv əksi kimi təsəvvür etmək olmaz” (Vəliyev, 2014: 241).

Hərbi iş hər bir dövlətin imicini müəyyən edən və ölkəni xarici müdaxilələrdən qoruyan elə bir ictimai- siyasi sahədir ki, bir tərəfdən, peşəkarlar fəaliyyət göstərir, digər tərəfdən isə, kişi cinsindən olan hər bir gənc təhsildən, peşəsindən asılı olmayaraq Vətən qarşısında hərbi mükəlləfiyyətini yerinə yetirməyə borcludur. Müstəqillik əldə olunandan sonra formalaşan Azərbaycan ordusu tezliklə öz milli hərbi nizamnamələrini, terminologiyasını, müraciət etiketlərini və s. yaratdı. Dini müraciət etiketlərindən danışarkən, əlbəttə, daha çox maraq doğuran bilavasitə dindarlar arasındakı ünsiyyət təcrübəsinin əks etdirdiyi nitq etiketləridir. Ümumiyyətlə, dinlərdə müraciət texnologiyaları olduqca rəngarəng, məna- məzmunca dərin və simvolika etibarilə zəngindir. Həm “Tövrat”dan, həm “İncil”dən, həm də “Quran”dan gələn müraciət mədəniyyəti müasir dövrün din xadimlərinə münasibətdə də öz təsirini göstərir.

Ədəbiyyat

1. Yegorov, V. (2013). *Diplomatiçeskiy protokol i etiket*, Moskva, Yuridicheskii İnstitut MİİTA, 11 s.
2. Məmmədli, N. (2021) *Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya*. Bakı: “Elm və təhsil”, 24 s.
3. Desayeva, N. (2020). *Akademicheskaya kommunikasiya*. Moskva, “Yurayt”, 5 s.

4. Vəliyev, A. (2014). Cinayət məsuliyyətinin diferensiasiyasında cinayət hüququ prinsiplərinin yeri və rolu. Bakı. Strateji təhlil, № 7-8, 241 s.

Aysel Nuriyeva
Ganja State University
disertatist
aysel.n@mail.ru

THE MAIN THEOLOGICAL CONCEPTS FROM THE LINGUISTIC AND CULTURAL POINTS

Keywords: *theology, linguocultural, religion, concept, language*

Açar sözlər: *teologiya, linqvokulturologiya, din, konsept, dil*

Every person is a representative of a certain culture. Traditions, history, language etc. are also the parts of the culture and language is the main factor for studying the culture of a nation.

V.Maslova writes: “Cultural linguistics is a science that emerges at the intersection of linguistics and cultural studies, and looks through the manifestations of the people’s culture, which are demonstrated in the language” (Palashevskaya, 2001: 109). Linguoculturology is a science which is dedicated to the study and indication of the correspondence of language and culture in their simultaneous interaction.

Therefore, linguoculturology is the language, which is one of the main ways of forming main concepts in the human’s mind. With the help of the concept, the word goes into the linguistic picture of the world and interconnects with other lexical units. The concept is the interior category in the linguistic representation of the world. Concepts are a spiritual heritage in the people’s minds, the result of knowledge of the world encircles us and they are formed on the basis of personal and cultural experience.

Within the framework of the linguoculturological approach, concepts are divided into groups by content: parametric and non-parametric mental formations (Karasik, 2005: 30-33); according to the structure and principle of demand: original and borrowed, primary and derivatives; on a quantifier-sociological basis: single, group and universal (Karasik, 2005: 30); on the basis of cultural significance: key, "cultural dominants" (Karasik, 2004: 142) and all others; by subject areas or conceptual classes: philosophical, religious, mythologized, cognitive, emotional, chromatic, artistic, folklore etc.

The study of the relationship between language and religion in history, culture, individual and social consciousness is carried out in the aspect of the impact of religion on the development of natural languages and in the aspect of the impact of language on religion. The natural languages developed because of the influence of religion, religious knowledge on the semantic functions of the language. The meanings of many words, statements were formed in the semantic field of religious attitude to reality; the source of the etymology of many words is religion. For example, in many languages the word "salaam" literally means 'peace' and is taken from the 99 names of Allah.

Theology is a set of religious teachings that have the task of systematizing and substantiating the main provisions of a particular religion. The word theology is of Greek origin – teologia, from teos – god and logos – teaching. Theology comes from the existence of God, supernatural phenomena, the immortality of the soul and the afterlife. Theology is not a science and has nothing to do with science. Its basis is idealism, mainly objective.

The theological concepts can be two types. The first type is mythologemes. They express the most important realities of the

humans' spiritual world. The second type includes concepts that reflect the most important dogmas about God, humankind and the universe. Such kind of concepts is innumerable.

The most significant theological concepts include: mystical and dogmatic concepts (deification, revelation, falling into sin, salvation, and holiness), mystical-ascetic concepts (passions and honour, sin, gentleness, humility, patience) and life values (faith, love, truth, goodness, beauty, mercy).

Special importance in the culture of peoples was attached to those languages in which sacred texts were first recorded. Such languages are called prophetic, which in Greek means prophetic. For Judaism, for example, these are the Hebrew and Aramaic languages in which the Old Testament was written. Prophetic languages, as religions spread, the scriptures of which were written in these languages, became supra-ethnic languages. The prophetic languages include: the Vedic language, Wen-Yang, the Tibetan literary language, the Avestan language among the peoples professing Zoroastrianism, Arabic, Greek and Latin among the peoples of Europe, Church Slavonic (Old Church Slavonic) for the Orthodox Slavs and Romanians. In the 1960-80s 9th century Cyril and Methodius translated sacred texts into Old Slavonic, which determined the status of this language as prophetic.

References

1. Palashevskaya, I. (2001). *Konsept zakon v angliyskoy I rysskoy lingvokulturakh: Avtoref. dis. kand. filol. nauk.*, Volgograd: "Peremena", 23 p.
2. Karasik, V. (2004). *Yazikovoy krug: lichnost, konsepti, diskurs*. M.: Gnozis, 390 p.
3. Karasik, V. (2005). *Inaya mentalnost*. M.: Gnozis, 352 p.

Günel Əliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Şəki filialı
gunelaliyeva0492@gmail.com

TƏDQIQAT VƏ ONUN NÖVLƏRİ

Açar sözlər: tədqiqat, bilik, məlumat, növ, sorğu

Keywords: research, knowledge, information, type, inquiry

Bizə verilən hər hansı bir mövzuda araşdırma edir, onun haqqında ətraflı məlumat toplayırıq. Və topladığımız məlumatlar bizə yeni biliklər əldə etməyə imkan verir. Məlumatların əldə edilməsi, həqiqətlə uyğunluq dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi və s. kimi proseslər Tədqiqat adlanır. Tədqiqat sözü yunan sözü olub “yeni bilik əldə olunması üsulu” adlanır. Ümumi şəkildə tərif versək: “Tədqiqat - mövzunu müəyyən bir model çərçivəsində araşdırmaqdır”.

Tədqiqat metodlarına aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- Yeni bilikləri əldə etmək üçün köhnə biliklərin tətbiqi
- Elmi faktların əldə edilməsi vasitəsi

Tədqiq etmək üçün seçdiyimiz mövzu tədqiqat mövzusu, öyrənilmək üçün seçilmiş pro ses və ya hadisə - tədqiqat obyekt, bir şeyi tədqiq edərək dərinlən öyrənməklə məşğul olan alim – tədqiqatçı adlanır.

Tədqiqatlar bir neçə növünə görə təsnif edilirlər. Bunlardan biri məqsədinə görə təsnif olunmadır:

1. Təsviri - Mahiyyət etibarilə təsvir edilməsi mümkün olan araşdırmaların əsas məqsədi xassələri, eləcə də, keçmiş, mövcud, yaxud gələcək vəziyyətin xüsusiyyətləri və göstəricilərini təsvir etməkdən ibarətdir.

2. **İzahedici** - tendensiyanın, qanunauyğunluqların, baş verən hadisələrin və mövcud vəziyyətin yaranma səbəblərini öyrənən tədqiqat mahiyyətə izahedici hesab edilir.

3. **Kəşfiyyat** - Əsas səciyyəvi xüsusiyyəti, burada tədqiqat probleminin kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətləri dərinlən öyrənilməsidir.

4. **Müqayisəli** - İki, və ya daha çox subyektdən biri-biri ilə müqayisəli şəkildə tədqiq və təhlili müqayisəli tədqiqat adlanır.

5. **Eksperimental** - *Bu tip araşdırmalarda irəli sürülən hipotezin yoxlanması və ya dəyişənlər arasında səbəbiyyət əlaqələrinin öyrənilməsi nəzərdə tutulur. Təbii, tamamilə süni və yarı-süni (yarı-təbii) şəraitlərdə keçirilə bilər.*

6. **Keys stadi** - Bir, yaxud bir neçə azsaylı subyektdən müfəssəl və hərtərəfli tədqiqi nümunələrin müfəssəl tədqiqi (keys stadi (*ing. case study*)) adlanır. Bu strategiya çərçivəsində hadisənin, prosesin, fərdin, ölkənin, sistemin və s. hərtərəfli tədqiqi baş tutur. Belə araşdırmalar izahedici, təsviredici və kəşfiyyat xarakterli ola bilər. Keys stadi strategiyasından, əsasən, qəliz məsələnin başa düşülməsi, müəyyən siyasətin və işin qiymətləndirilməsi, eləcə də, kompleks hadisələr arasındakı əlaqələrin müəyyən edilməsi üçün geniş istifadə edilir.

Tədqiqatların təsnifinin ikinci növü metodoloji mövqesinə görə təsnifidir ki, iki yerə bölünür: **kəmiyyət və keyfiyyət tədqiqatları.**

- **Kəmiyyət** tədqiqatları əsasən təsviredici və izahedici xarakterə malik olurlar. Onlar problemin miqyasını, tendensiyasını və gedişatını təsvir, dəyişənlər arasındakı əlaqələri müəyyən edərək (təsvir edərək), hadisələrin baş vermə səbəbini izah edə bilərlər. Sosial xassələrin ədədi formaya çevrilməsi və ədədi informasiyanın toplanması kəmiyyət tədqiqatı metodologiyasına xas cəhətlərdir. Kəmiyyət tədqiqatı metodologiyası çərçivəsində öncədən müəyyənləşdirilmiş və formallaşdırılmış strukturdan istə fadə edilərək, sayca böyük

seçmə məcmu üzərində sorğular aparılır, araşdırma mövzusu tədqiq edilir.

- **Keyfiyyət** tədqiqatçıları üçün sözlər, hisslər və ifadələr əsas diqqət mərkəzindədir. Keyfiyyət metodlarının başlıca məqsədi fərdlərin davranış və fəaliyyətinin motivlərini, habelə onların baxış və müxtəlif məsələlər barəsindəki fikirlərini müfəssəl şəkildə, təfəssilatla vararaq öyrənməkdir (1).

Tədqiqatın ayrılmaz hissəsi **nəzəriyyə** adlanır. Nəzəriyyə və tədqiqat bir – birini qarşılıqlı tamamlayır, yəni nəzəriyyəsi tədqiqat, tədqiqatsız nəzəriyyə mümkün deyil. Nəzəriyyə sual altındaki məsələni qiymətləndirərək nəyi, hansı konkret problemin tədqiq edilməli olduğunu, metodologiya isə necə tədqiq etmək üsullarını göstərir. Əgər induktiv yeni nəzəriyyənin irəli sürülməsi mənasını verirsə, deduktiv tədqiqatda mövzu nəzəriyyəyə sınıdır. Bir tədqiqatda həm deduktiv, həm də induktiv xüsusiyyətləri müşahidə etmək mümkündür.

Tədqiqatda önəmli olan bir digəri mövzunun müəyyən edilməsidir. Tədqiqatçının şəxsi dünyagörüşü və düşüncəsi, həyat və iş təcrübəsi, cari maddi və texniki imkanlar, cəmiyyətdə gedən proseslər, eləcə də, mövzunun aktuallığını göstərə bilər.

Bəs bizlər tədqiqat mövzusunun seçilməsində hansı xətalara yol verə biləyimizi Ualliman belə sadalayır:

- Yalnız maraq xatirinə özünüz üçün maraqlı olan, öz bilginizdəki boşluqları dolduracaq mövzu seçmək

- Yalnız birdən çox statistik məcmuları sadə formada, təsviredici formada müqayisə etmək (məsələn, müxtəlif illər üzrə orta evlilik yaşları)

- iki amil arasında hər hansı elmi əhəmiyyəti olmayan əlaqəni öyrənmək üçün mövzu seçmək (2).

Tədqiqat mövzusunun yazarkən aşağıdakı mərhələlərə diqqət edilməlidir:

Tədqiqat edəcəyimiz mövzu üçün ilk öncə alınan məlumatları təhlil etməliyik. Düzgün materialı tapmaq kifayət deyil, həm də

onu diqqətlə təhlil etmək, ardıcılığını, etibarlılığı yoxlamaq lazımdır. Tədqiqat apararkən plan tərtib etmək, xüsusi diqqət tələb edən amilləri qeyd etmək və s. kimi amillər **Müşahidə mərhələsi** adlanır.

Sorğu: Bu üsul öyrənilən problemlə məşğul olan insanlara konkret suallar verməklə ona daha dərinlən baxmağa kömək edir. Sorğu üç variantda istifadə olunur: müsahibə, söhbət və anket. İlk iki növ şifahi, sonuncusu isə yazılıdır.

• **Təhlil.** Materialı daha yaxşı başa düşmək üçün onu tərkib hissələrinə bölmək və ətraflı öyrənmək lazımdır.

• **Modelləşdirmə.** Tədqiqat mövzusunu ətraflı öyrənmək üçün bəzən onu xüsusi yaradılmış modelə yerləşdirmək lazımdır.

• **Təsnifat.** Bu üsul təhlilə bənzəyir, yalnız müqayisə əsasında məlumatları paylayır və ümumi xüsusiyyətlərə görə qruplara bölür.

• **Analogiya.** Onun fəaliyyət prinsipi ondan ibarətdir ki, biz bir neçə hadisə arasında müəyyən oxşarlıqlar tapırıq və sonra bu hadisələrin digər xüsusiyyətlərinin üst-üstə düşə biləcəyinə dair məntiqi nəticələr çıxarıq.

• **Abstraksiya.** Əgər tədqiq olunan hadisənin təəccüblü xüsusiyyətlərinə məhəl qoymasaq, onun xüsusiyyətlərindən əvvəllər diqqət etmədiyimiz xüsusiyyətləri müəyyən edə bilirik (3).

Ədəbiyyat

1. <https://www.tedqiqat.com/post/10-reasons-why-participation-is-essential-to-learning>
2. <https://www.aqra.az/wpcontent/uploads/2021/02/ELM%C4%B0-T%C6%8FDQ%C4%B0QAT-%C4%B0%C5%9EL%C6%8FR%C4%B0N%C4%B0N-METOD%C4%B0KASI-Kerim-M%C9%99mm%C9%99dov.pdf>
3. <https://ief-usfeu.ru/az/metody-i-sposoby-nauchnogo-issledovaniya-metody-issledovaniya-v/>

Nicat Həsənov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
nijat.hasanov@isrholdingltd.com

AİLƏ ÜZVLƏRİNİN YAŞAYIŞ SAHƏSİNDƏN İSTİFADƏ HÜQUQU MƏNZİL HÜQUQU KİMİ

***Açar sözlər:** mənzil hüquqları, yaşayış sahəsi, ailə üzvləri, istifadə hüququ*

***Keywords:** housing rights, residential area, family members, right of use*

Mənzil hüququ insanın ən mühüm sosial və iqtisadi hüquqlarından biridir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində mənzil hüququ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir və bununla da geniş mənada insanların dar mənada isə vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsi təmin edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud qanunvericilik aktlarının olmasına baxmayaraq, bəzən vətəndaşlar mənzil hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı problemlərlə qarşılaşdıqda hüquq normalarının mahiyyətini səhv anlayır, həmçinin mənzil hüququ ilə bağlı mahiyyət etibarını ilə eyni normanın müxtəlif qanunvericilik aktlarında mövcud olması hüquqi təhsili olmayan hətta hüquqi təhsil olan şəxslər arasında belə çəşqinlik yaradır və bəzi şəxslər isə bu kimi səbəblərdən vaxtında öz hüquqlarını həyata keçirmək və onları müdafiə etmək imkanından məhrum olurlar. Buna görə də mənzil hüququnun məzmununu və hüquqi mahiyyəti, həyata keçirilmə mexanizmi və müdafiə xüsusiyyətləri aktual olan mövzudur. Vətəndaşlar öz mənzil hüquqlarını həyata keçirərkən və vəzifələrini icra edərkən digər şəxslərin hüquqlarını, azadlıqlarını və qanunla qorunan mənafələrini pozmamalıdırlar.

Hazırda təcrübədə mənzil hüququ ilə bağlı mübahisələr daha çox ailə üzvləri arasında yaranan mübahisələrdir. Azərbaycan Respublikasını Ailə Qanunvericiliyində bu və ya digər şəxsin “ailə üzvü” kimi tanınması üçün konkret olaraq meyarlar müəyyən edilməmişdir. Bundan əlavə Azərbaycan Respublikasının Mənzil qanunvericiliyində də “Ailə üzvü” ifadəsindən istifadə edilsə də, onun anlayışı verilməmişdir. Lakin Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsində (bundan sonra-Mənzil Məcəlləsi) “Yaşayış sahəsi mülkiyyətçisinin ailə üzvləri” anlayışından istifadə edilir və bu anlayışa kimlərin daxil olması konkret olaraq müəyyən edilir. Belə ki, Mənzil Məcəlləsinin 30.1-ci maddəsinə əsasən yaşayış sahəsi mülkiyyətçisinin ailə üzvlərinə həmin mülkiyyətçi ilə ona məxsus olan yaşayış sahəsində birlikdə yaşayan mülkiyyətçinin arvadı (əri), habelə onun uşaqları və valideynləri aid edilir. Digər qohumlar, mülkiyyətçinin himayəsində olan əmək qabiliyyəti olmayanlar mülkiyyətçi tərəfindən ailə üzvləri kimi yaşayış sahəsinə köçürüldükdə, onun ailə üzvləri hesab edilə bilərlər. Həmin Məcəllənin 30.2-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, əgər yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə ailə üzvləri arasında başqa razılaşma yoxdursa, mülkiyyətçinin ailə üzvləri həmin yaşayış sahəsindən onunla bərabər istifadə etmək hüququna malikdirlər. Göründüyü kimi qanunverici mülkiyyətçinin hüquqları ilə yüklü olan yaşayış sahəsi barəsində istifadə hüququnun əmələ gəlməsi üçün şəxsin konkret olaraq mülkiyyətçinin ailə üzvü olmasını və ya ailə üzvü olmasa da ailə üzvü hesab ediləcək şəxs olmasını göstərmişdir. Qeyd etmək zəruridir ki, şəxsin yalnız ailə üzvü olması ona mülkiyyətçiyə məxsus olan yaşayış sahəsi üzərində istifadə hüququnun əməli gəlməsi üçün yetərli əsas deyildir. Bu maddənin məzmununda nəzərdə tutulan hüququn yaranması üçün tərəflər arasında etibarlı ailə əlaqələri mövcud olmalıdır. Belə ki, Mənzil Məcəlləsinin qeyd edilən norması Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinin “ailə üzvlərinin

yaşayış binasının tərkib hissəsindən istifadə hüququnu” nəzərdə tutan norması ilə eyni mahiyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 228.5-ci maddəsinə dair” 27 oktyabr 2008-ci il tarixli qərarında göstərilmişdir ki, mülkiyyətçi ilə birgə yaşayan ailə üzvlərinin yaşayış binasının tərkib hissəsindən onunla bərabər istifadə hüququ mülkiyyətçi ilə bağlanan müqavilədən deyil, onunla etibarlı ailə əlaqələri əsasında yaranır. Ailə üzvlərinin yaşayış sahəsi barəsində istifadə hüququna xitam verilməsi ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, mülkiyyətçinin ailə üzvünün yaşayış sahəsindən istifadə hüququ ailə münasibətləri əsasında əmələ gəldiyi üçün, bu hüququn ləğvi hər-hansı mülki hüquqi əqdin ləğvi və ya xitamından deyil, tərəflər arasında olan ailə münasibətlərinin xitamından asılıdır. Belə ki, qüvvədən düşmüş Mənzil Məcəlləsinin normalarına uyğun olaraq, yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə ailə üzvü arasında olan münasibətlərə xitam verildiyi təqdirdə ailə üzvlərinin yaşayış sahəsindən istifadə hüququ saxlanılırdı (maddə 123). Lakin hazırda qüvvədən olan Mənzil Məcəlləsinin normalarına əsasən yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə ailə üzvləri arasında olan ailə münasibətlərinə xitam verildikdə ailə üzvünün yaşayış sahəsinə olan istifadə hüququ saxlanmır (maddə 30.4). Göründüyü kimi mövcud qanunvericiliyə əsasən əgər tərəflər arasında ailə münasibətlərinə xitam verilərsə ailə üzvünün yaşayış sahəsinə dair olan istifadə hüququna da xitam verilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində “ailə münasibətlərinə” xitam verən hüquqi faktın nə olması müəyyən edilməmişdir. Təcrübədə “ailə münasibətlərinə” xitam verilməsi dedikdə tərəflər arasında olan “nikah münasibətlərinə” xitam verilməsi başa düşülür. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ailə üzvü qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada yalnız ər-arvad deyil, övladlar və ailə üzvü hesab edilən digər şəxslər ola bilər. Ümumiyyətlə uşaq və valideyn arasında olan ailə münasibətlərinə xitam verilə bilərmi?

Təcrübədə olan mövqedən yanaşsaq əgər ər-arvad arasında nikah münasibətlərinə xitam verilsə belə çıxır ki, valideyn və uşaq arasında olan ailə münasibətlərinə də xitam verilir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ər-arvad arasında nikah münasibətlərinə xitam verilsə belə uşaqların hüquqları və valideynlərin vəzifələri qüvvədə qaldığı üçün, qeyd edilən əsasla (yəni nikah münasibətlərinə xitam verildiyi üçün uşağın himayəsinə verildiyi valideynin (ərin və ya arvadın) birgə nikah dövründən əvvəl əldə edilmiş əmlaka dair istifadə hüququna xitam verilməsi) qanunsuz olacaqdır. Çünki uşağın himayəsinə verildiyi valideynin mülkiyyətçi ərə və ya arvada məxsus olan yaşayış sahəsindən istifadə hüququna xitam verilməsi birbaşa olaraq uşağın hüququnun və qanunla qorunan mənafeyinin pozulmasına səbəb olacaqdır. Buna görə də Ailə Qanunvericiliyinin valideynlərin övladlarına münasibətdə öhdəliklərinə dair müddəalarına əsasən, tərəflər arasında nikah münasibətlərinə xitam verildikdə valideynlərdən birinə məxsus yaşayış sahəsinə dair ən azından uşaq yetkinlik yaşına çatanadək digər valideynin istifadə hüququ saxlanmalıdır.

Günel Aslanova

MUZ TV

Azərbaycan Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti

magistrant

lenug03@gmail.com

ELDAR MİKAYILZADƏ YARADICILIĞINDA QƏDİM SƏNƏTƏ YENİ NƏFƏS

***Açar sözlər:** xalça, Şəki Xan Sarayı, divar rəsmləri, simurq quşu, əjdaha, quşlar, rəngkarlıq*

***Keywords:** carpet, Sheki Khan Palace, wall paintings, simurgh, dragon, birds, painting*

Xalça məişətin təşkilində, dünyanın estetik qavrayışının formalaşmasında əsas rol oynayaraq insanı doğulduğu andan ölümünə qədər müşaiət edir. Azərbaycan mədəniyyətində xalça yalnız ev bəzək elementi deyil, hər cür şənlik və bədii zövqünü əks etdirir. Bir çox mədəni layları özündə birləşdirən xalça ardıcıl tarixi dövrləri və üslubları yaddaşlarda qoruyub saxlayan özünəməxsus səlnaməyə çevrildi. Azərbaycanda elə bir bölgə yoxdur ki, orada xalçaçılıq geniş yayılmasın. Bütün dövrlərdə xalça mədəniyyəti nümayiş edilməklə yanaşı, müvafiq zamanənin zövq və üslubunu əks etdirmişdir. Arğacı qızıl və gümüşdən olan incə ipək və yun iplərdən toxunmuş təmtəraqlı saray xalçalarının yaradılması üzərində o dövrün istedadlı sənətkarları çalışırdılar. Müasir dövrdə də Azərbaycan peşəkar xalçaçılıq məktəbi nümayəndələri tərəfindən bu sənət növünün ən yaxşı ənənələri uğurla davam etdirilir. Onların səyi və istedadı xalça sənətimizin yeniləşməsinə, müasirləşməsinə önəmli töhfələr verir. Xalçaçı rəssam Eldar Mikayılzadə də uzun illərdir ki, öz orijinal çeşnili əsərləri ilə Azərbaycanda xalça sənətinin inkişafına xidmət edir. O, yaratmış olduğu bənzərsiz əsərləri ilə yanaşı son illər xalçaçılıq

xəritəsində yeni səhifə açan Şəki xalça silsiləri üzərində işləmişdir. Şəkinin yüksək mədəniyyəti – ecazkar Şəki Xan sarayı, Şəkixanovların evi, şəbəkələr, nəbati ornamentli zərif zərgərlik məmulatları usta üçün ilham mənbəyi olmuşdur.

Sənətkar Şəki Xan sarayının divar rəsmlərini 8 il ərzində incəliklə tədqiq edərək, freskaların ornamental və təsviri motivlərinə yaradıcı yanaşaraq simmetriya və ritm qanunlarına tabe edib, onları hər xalçanın kompozisiyasının əsası etmişdir (Müsahibə, 2023).

Beləliklə, üzərində Şərqdə ən məşhur islimi ornamentinin qeyri-adi forma alaraq zoomorf, gah antroporf motivə çevrildiyi “Şikargah” xalçası kimi kompozisiyalar yaradıldı. Rəssam “Ağaclı”, “Bəndi-rumi”, “Ləçəkturunc”, “Şəbəkəli”, “Tağlı” xalçalarının səthində Şəki divar rəsmlərinin motivlərini, ornametlərini və bütöv monumental kompozisiyalarını ustalıqla istifadə etmişdir. O, yeni haşiyə və ara sahə formalarını yaratmış, memarlıq bəzəyinin kolorit və xarakterik üslub xüsusiyyətlərindən istifadə etmişdir. Layihə müddətində onun rəhbərliyi altında 6 rəssam və 14 toxucu olmaqla, yaradıcılıq emalatxanasında intensiv iş aparılmışdır. Səkkiz il ərzində təbii boyalarla rənglənmiş, ipək və yundan 19 orijinal müəllif xalçaları toxunmuşdur. Xalça palitrası və zənginliyi ilə göz qamaşdırır. Burada 170 rəng və çalarlardan istifadə edilmişdir. Müxtəlif rəngli çalarların əldə olunması üçün toxucular saç teli tək ipək ipləri açaraq bir neçə rəngdən yeni rəng çalarları yaradırdılar. Belə xalçalardan biri Heydər Əliyev Fondunun kolleksiyasında saxlanan “Dörd fəsil” xalçasıdır. “Dörd fəsil” klassik cənubi Azərbaycan kompozisiyalarından biri olub, bu xalçada yeni interpretasiyada verilir. Klassik quruluşlarda olduğu kimi, rəssam xalça sahəsini dörd bərabər hissəyə ayırır, hər birində dörd fəslin atributlarını yerləşdirib uyğun tonda rəngləyir. Lakin kompozisiya xalça sahəsini şaquli olaraq iki yarıya bölməyə, sarayın memarlıq üslubuna xas olan zərif tağın təsviri ilə tamamlanmağa əsaslanır.

Müxtəlif mənəvi və maddi vəziyətlərə keçərək həyatin dövrü xarakterinin fəlsəfi anlayışını sənətkar dualizm, kişi və qadın başlanğıcı ideyası ilə açır. İki paralel bitən “Həyat ağacları”nı birincisində qadın, ikincisində - kişi başlanğıcını simvolizə edən dişi və erkək marallar qoruyur. Möhtəşəm güldanlarda bitən ağaclar bütün ara sahəni – həyat məkanını bir haldan digərinə keçərək əhatə edir. Həyat dövrü məhsuldarlıq ilahəsinin tərənnüm etdiyi bahardan başlayır. Rəssam yay fəslini kişilik, əzmkarlıq və qüdrətlə əlaqələndirir. Qış payızı əvəz edir və yazın gəlişi ilə oyanıb sonsuz həyat dövründə yeni üfüqlər açmaq üçün yuxuya gedir. Çiçəklər, meyvələr, tərəvəzlər, zəngin natürmortlar burada ilik fəsillərinə uyğun yerləşdirilib. Hər fəslin rəmzi sayılan quşların təsviri bu ideal cənnət bağına həyat impulsu verərək canlılıq gətirir.

“Cənnət quşları” dəst xalı-gəbəsində isə adından bəlli olduğu kimi quş motivlərinin çoxluğu ilə seçilir. Quşlar hələ qədim dövrlərdən Azərbaycanın həm xovlu, həm də xovsuz xalçalarının naxış elementlərindən hesab olunur. Hələ ilkin xalça məmulatları olan kilim, vərni, zili və sumaxlarda müxtəlif növ həndəsələmiş quş elementlərinə rast gəlinir.

Məsələn, Qarabağ vərniləri üzərində şanapipik, ördək və xoruz elementlərinə təsadüf edilir. Xalça elementləri arasında kəklik, göyərçin, durna, sağsağan, qırqovul, tovuz quşu, bülbül kimi quşlara da yer verilib. Quşlar xalçalarımızda müxtəlif dövrlərdə həndəsələmiş və realistik üslubda təsvir olunub (Əliyev, 2021: 7).

“Cənnət quşları” dəstində həm simurq kimi əfsanəvi, həm də tovuz quşu, göyərçin, sağsağan, bülbül kimi real quşlar yer alıb. Simurq quşunun xeyirxahlığı, insanlara, darda qalanlara kömək etməsi, qaranlıq dünya ilə işıqlı dünya arasında sərhədsiz məsafə qət etməsi onu türk mifologiyasında olan Umay (Humay) ana ilə yaxınlaşdırır, hətta bəzən eyniləşdirir. Simurq quşun obrazı təsviri

sənətdə, o cümlədən, rəssamlıqda geniş yayılmışdır. Bir çox miniatürlərdə də simurqun əjdaha ilə savaşı təsvir olunub.

Durna – vətən, torpaq rəmzidir, evin, ocağın nişanəsidir, qeriblərə, vətəndən ayrı düşənlərə həyandır, onlara yol göstərəndir. Umay ananın yerdəki təmsilçisi hesab edilən qu quşu ailəni, uşaqları, ev-ocağı qoruyandır, sədaqət rəmzidir. Qu quşu bu gün də Azərbaycanda müqəddəs sayılır, insanlar onu ovlamır, lənətlənməkdən qorxurlar (Aslanova, 2023: 15).

Quşlar arasında bülbüllər də böyük əhəmiyyətə malikdir. Şərqdə istr poeziyada, istərsə də dekorativ-təbiiqi sənətdə gül və bülbüll təsvirlərinə xüsusi önəm verilib.

Eldar Mikayılzadə yaratdığı əsrarəngiz xalçaları ilə yanaşı eləcə də bir çox rəngkarlıq, monumental rəngkarlıq, numizmatika və bir çox sahələrdə dəyərli nümunələr ərsəyə gətirmişdir. Eyni zamanda rəngkar olan Eldar Mikayılzadənin “12 imam” (2000), “Şam” (2001), “On dörd məsum” (2001), “Yeddi alim” (2002), “İsa Peyğəmbər” (2003), “Heydər Əliyev və Zərifə xanım Əliyevanın portreti” (2004), “Cihad” (2004), “Namaz” (2004), “Məryəm və Zəkəriyyə” (2006), “Cənnət qapıları” (2006), “Meyvələrin söhbəti” (2006), “İki zirvə” (2006), “Məcnun” (2007), “Fələstinli Zeynəb” (2012) və s. tabloları bu sahədə deyilən fikirlərə bariz sübut sayılır (Əliyev, 2013: 26).

Rəssam xarici ölkələrdən aldığı sifarişlər əsasında da əsərlər yaratmışdır. Rusiyadakı “Xilaskarın Məsih məbədi” rəssama “İsa peyğəmbərin həyatı” adlı əsər sifariş etmiş, daha sonra iki rəsm əsərini almışdır. “Məryəm və Zəkəriyyə” əsərini isə Roma Katolik Kilsəsi alıb.

Ömrünün 66-cı ilini başa vuran xalçaçı rəssam bu gün də yaratdığı qiymətli xalçalarda xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün axtarıqlarını uğurla davam etdirməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Xalçaçı-rəssam Eldar Mikayılzadədən alınan müsahibə.
2. Əliyev, Z. (2021). “Şəki qrupu” xalçalarının yaradıcısı Xalq rəssamı Eldar Mikayılzadənin bədii tapıntıları haqqında... Mədəniyyət. 15 yanvar, 7 s.
3. Aslanova, G. (2023). Eldar Mikayılzadə yaradıcılığı: milli-ənənəvi sənətə yeni nəfəs 525-ci qəzet. 28 fevral, 15 s.
4. Əliyev, Z. (2013). İlmələrin hikməti. Bakı: “Letterpress”, 256 s.

Rəhim Vəliyev

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

magistrant

vip.rehim@hotmail.com

“VERGİ SİSTEMİNİN TƏNZİMLƏYİCİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ”

Açar sözlər: vergi siyasəti, səmərəlilik, tənzimləmə, investisiya, stimullaşdırma

Keywords: tax policy, efficiency, regulation, investment, stimulation

Hər bir dövlətin iqtisadi siyasəti sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə, insanların həyat keyfiyyətinin və rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəlidir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün istehsalın inkişafına və təkmilləşdirilməsinə, investisiyaların cəlb edilməsinə, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına, sosial xərclərin artırılmasına töhfə verəcək şəraitin yaradılması zəruridir. İqtisadi artımın şərtlərindən biri vergi siyasətinin sabitliyi və iqtisadiyyatı stimullaşdıran vergi sisteminin yaradılmasıdır.

Vergi siyasəti vergi sisteminin inkişafını müəyyən edir, büdcə gəlirlərinin formalaşmasına, təsərrüfat subyektlərinin vergi yükünün səviyyəsinə, iqtisadi təhlükəsizliyə və iqtisadi artım tempinə təsir göstərir (Lapin, 2014: 54).

Vergi siyasəti vergilərin yerinə yetirdiyi funksiyalar vasitəsilə həyata keçirilir. Verginin əsas funksiyalarından biri fiskal funksiyadır. Bu funksiyanın prioriteti verginin toplanması məqsədindən irəli gəlir. Vergilərin fiskal funksiyalardan başqa digər funksiyaları mövcuddur: Tənzimləyici, stimullaşdırıcı, nəzarət, bölgü və s. Bunlar iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına, gəlirlərin müxtəlif sosial təbəqələr arasında

bölüşdürülməsinə yönəldilir. Vergilərin funksiyaları və məqsədləri müxtəlifdir, lakin onlar bir-biri ilə bağlıdır.

Vergi siyasəti büdcənin tələblərini yerinə yetirmək üçün fiskal funksiyanın maksimum həyata keçirilməsinə yönəlir. Eyni zamanda, vergi yükü müəssisələrin müflisləşməsinə, əhalinin maddi vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olmamalıdır. Vergilərin stimullaşdırıcı və sosial komponentləri özündə birləşdirən tənzimləyici funksiyası vasitəsilə sosial-iqtisadi problemlərin həllinə, investisiyaların artırılmasına şərait yaradır. İqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin stimullaşdırılması, nəticə etibarilə büdcənin doldurulmasına və sosial-iqtisadi problemlərin həllinin təmin edilməsinə kömək edir. Nəzarət funksiyası vergi sisteminin səmərəliliyini təmin edir. Bunun üçün vergi qanunvericiliyinin ayrı-ayrı normalarının tətbiqinin nəticələrini, onların büdcə gəlirlərinin formalaşmasına və subyektinin vergi yükünə təsirini qiymətləndirmək tələb olunur. Effektiv vergi siyasəti şəxsi və ictimai maraqları balanslaşdırmalıdır. Vergilərin stimullaşdırıcı funksiyasına vergi ödəyicilərinə imtiyazların və üstünlüklərin verilməsi daxildir ki, bunlar vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən kateqoriya vergi ödəyicilərinə nəzərdə tutulmuş güzəştlər kimi başa düşülür (Bakanov, Şeremet, 2014: 698).

Subyektlərə tətbiq olunan güzəştlər və üstünlüklər aşağıdakı formalarda verilir:

1. Vergidən azad olunma;
 2. Azaldılmış vergi dərəcəsinin müəyyən edilməsi;
 3. Vergitutma obyektlərinin azaldılması;
 4. Vergitutma bazasının azaldılması;
 5. Büdcəyə ödənilməli olan verginin azaldılması və s.
- (Tyurina, 2013: 169).

Araşdırmalar göstərir ki, sosial-iqtisadi problemlərin həlli əhalinin rifahına təsir edən fəaliyyətlə məşğul olan fiziki şəxslərə, təşkilatlara və fərdi sahibkarlara güzəştlərin verilməsi, təşkilatların ödənişləri artırmağa həvəsləndirilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Sürətli sosial-iqtisadi inkişaf istehsal fondlarının modernləşdirilməsi və yenilənməsi, yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanması və tətbiqi, ən son materialların istifadəsi ilə mümkündür. İstehsal aktivlərinin yenilənməsi üzrə əməliyyatlar, ilk növbədə, qanunvericilikdə nəzərə alınan gəlir vergisi və əmlak vergisi üzrə vergi nəticələrinə malikdir.

İnvestisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması mənfəət vergisi və əmlak vergisi üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Qanunvericilikdə vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarının fəaliyyətini və ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinin inkişafını stimullaşdıran xüsusi güzəştlər və istehsalın inkişafına sərmayə qoyan bütün vergi ödəyiciləri tərəfindən tətbiq edilə bilən ümumi güzəştlər müəyyən edilir. Mənfəət vergisi güzəştləri azaldılmış dərəcələrin müəyyən edilməsi, vergitutma bazasında xərclərin artırılması, çəkilmiş xərclərin əvəzləşdirilməsi yolu ilə vergi məbləğinin azaldılması formasında tətbiq edilir (Aleskerova, 2016: 27).

Beləliklə, vergi tənzimlənməsi aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarır:

1. Vergi tənzimlənməsi, o cümlədən vergi ödəyicilərinin vergi yükü vergilərin yerinə yetirdiyi funksiyaların qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə almalıdır. Stimullaşdırıcı funksiya istehsalın inkişafına, məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə yönəlməlidir;

2. Nəzarət funksiyası vergilərin stimullaşdırıcı funksiyasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini təmin etməlidir. Vergi ödəyicilərinə verilən güzəştlər və üstünlüklər istənilən nəticəni vermirsə, o zaman güzəştlərin qeyri-səmərəliliyinin səbəbləri təhlil olunmalıdır;

3. Vergi qanunvericiliyi təsərrüfat subyektlərinin sosial xərclərin artırılmasında marağını artırmağa kömək etməlidir.

Beləliklə, vergilər və rüsumlar haqqında qanunvericilik normalarının və onların tətbiqi qaydasının təhlili belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, vergi normaları stimullaşdırıcı xarakter daşıyır və vergi siyasətinin həyata keçirilməsi aləti kimi istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Lapin, V. (2014). *Munus tributum est in progressu socio-oeconomico societatis. Moscoviae. Acta mercatura Volga et oeconomica. N. II. p.53-63.*
2. Bakanov, M., Şeremet, A. (2014). "İqtisadi təhlil nəzəriyyəsi". *Moscoviae Maliyyə və statistika*, 698 s.
3. Tyurina, Yu. (2013). *Problemata methodologica et practica potentiae regionis taxandae tributi. Orenburg. Nuntii rei publicae Universitatis Agrariae Orenburg. No. 6(44), p.167-170.*
4. Aleskerova, Yu. (2016). *Mechanismus fiscalis socialis-oeconomicus status. Moscoviae. Oeconomici Moscuae studiosi*, 150 s.

Tunar Quluzadə
Azərbaycan Universiteti
magistrant
tunar.quluzade99@gmail.com

GƏLİR VERGİSİNİN ƏSAS CƏHƏTLƏRİ

Açar sözlər: *vergi, gəlir vergisi, vergitutma vahidi, vergi miqyası, vergilərin hesablanması*

Keywords: *tax, income tax, taxation unit, tax scale, tax calculation*

Bəşər tarixi boyu vergilər bütün ölkələrdə dövlətin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə əhalinin mülkiyyətinin, sonralar isə sahib olduğu pul vəsaitlərinin dövlət xəzinəsinə alman hissəsi olmuşdur. Zaman-zaman bu proses təkmilləşmiş, onun səciyyəvi xüsusiyyətləri normativ hüquqi sənədlərdə təsbit edilmiş və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır.

İqtisadi nəzəriyyədə *vergitutma predmeti* bir qayda olaraq vergitutma obyektini şərtləndirən material (əmlak, torpaq, pul və s.) və qeyri-material (iqtisadi fəaliyyət, qazanc, xərc və s.) elementləri ifadə edir. Gəlirin əldə edilməsi üçün həyata keçirilən məşğuliyyət, fəaliyyət - gəlir vergisi üzrə vergitutma predmetinin *qeyri-material ifadəsi* sayılır, bu cür fəaliyyətin maddi nəticəsi sayılan pul və ya digər maddi nemət isə - gəlir vergisi üzrə vergitutma predmetinin *material ifadəsi* hesab edilir. Vergitutma predmeti *vergi miqyası* ilə ölçülür və bu miqyas bir qayda olaraq iqtisadi, yaxud fiziki göstəricilər ilə ifadə olunur. Gəlir vergisi üzrə vergitutma predmetinin vergi miqyası pul vahidi hesab edilir.

Vergi miqyası *vergitutma vahidi* ilə ifadə edilir. Gəlir vergisi üzrə vergi miqyasını ifadə edən vergitutma vahidi - manatdır. Gəlir vergisi məcburidir. Bu o deməkdir ki, gəlir əldə edən hər bir şəxs öz gəlirinin müəyyən bir hissəsini gəlir vergisi kimi dövlətin

xeyrinə ödəməyə borcludur. Gəlir vergisi əvəzsizdir. Bu isə o deməkdir ki, gəlir əldə edən hər bir kəs ödədiyi vergiyə görə dövlətdən hər hansısa bir təminat və yaxud da güzəşt tələb edə bilməz.

Gəlir vergisi qanuni vəzifədir. Gəlir vergisinin məcburi xarakterli olması elə onun qanuni vəzifə olmasına gətirib çıxarır. Belə ki, gəlir vergisinin tam həcmdə və vaxtında ödənməsi gəlir əldə edən hər bir kəsin əsas vəzifəsidir. Gəlir vergisi pul şəklində ödənilir. Məlumdur ki, gəlir əldə edən hər bir şəxs öz gəlirini pul formasında əldə etdiyindən gəlir vergisini də pul formasında ödəyir.

Bir qayda olaraq hər bir ölkənin ərazisində gəlir vergisi həmin ölkənin pul vahidi sayılan valyuta ilə hesablanır və ödənilir.

Vergilərin hesablanması adətən vergi ödəyicisinin vəzifəsinə aiddir. Bu vəzifəyə uyğun olaraq vergi ödəyicisinin konkret müddət üçün hər bir vergi üzrə öhdəliklərinin həcmi müəyyən edilir. Verginin hesablanması konkret hesabat dövrü üçün vergi ödəyicisinin ödəməli olduğu vergi məbləğinin vergi orqanlarının uçot sənədlərində (məsələn, bəyannaməyə görə şəxsi uçot-hesab vərəqəsində) qeyd edilməsi deməkdir.

Bəzən bu vəzifə, əldə edilən gəlirin növündən asılı olaraq gəliri ödəyən tərəfin vəzifələrinə də aid olur. Məsələn, muzzdlu işə görə gəliri ödəyən tərəf həmin gəlirə görə gəlir vergisini mənbədə hesablayır və bu gəliri alan tərəfdən tutub büdcəyə ödəyir.

Vergi ödəyicisinin özü tərəfindən və ya onun adından verginin hesablanması-vergi bəyannaməsinin təqdim edilməsi, göndərilməsindən ibarətdir.

Hesablanmış gəlir vergisi məbləğlərinin vergi orqanları tərəfindən yenidən hesablanaraq uçot sənədlərində qeyd edilməsi də vergilərin hesablanması sayılır.

Müasir vergitutma nəzəriyyələrinə görə gəlir vergisi müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifləşdirilə bilər. Aşağıdakı sxemdə gəlir vergisi müxtəlif əlamətlər üzrə səciyyələndirilmişdir.

Subyektinə görə gəlir vergisi yalnız fiziki şəxslərə aid edilir. Çünki mənfəət vergisinin əsas ödəyicisi hüquqi şəxslər hesab olunduğundan gəlir vergisinin də ödəyiciləri yalnız fiziki şəxslər hesab olunur.

Tutulma üsuluna görə isə gəlir vergisi birbaşa vergilər qrupuna şamil olunur. Yəni maddi sərvətlərin toplanması prosesində vergi ödəyicisinin gəlirindən bilavasitə mənbədə tutulan vergidir. Bu səbəbdən də gəlir vergisinin dəqiq məbləği məlumdur.

Məqsədli istifadəsinə görə isə gəlir vergiləri məqsədli vergilər qrupuna deyil, mücərrəd vergilər qrupuna aid edilir. Başqa sözlə desək, gəlir vergisi dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında iştirak edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergitutma bazasının şərti üsulu dolaylı üsulla müqayisədə daha uyğun hesab edilir və şərti üsulla müəyyən edilmiş vergi məbləği minimum gəlir vergisinə daha yaxın olduğuna görə az mübahisələndirilir. *Verginin ödənilməsi* - gəlir vergisinin təyinatı üzrə büdcəyə ödənilməsi üçün həyata keçirilən hərəkətlərin məcmusudur.

Gəlir vergisinin *fakültativ elementləri* bu vergi öhdəliyinin tərkibinin müəyyən edilməsinə heç bir təsiri olmayan elementlərdir. Fakültativ elementlərin tətbiqi cəmiyyətin daxili siyasi maraqlarına, eyni zamanda hakimiyyət strukturlarının məqsədlərinə uyğun olaraq dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasət ilə müəyyən edilir. Fakültativ elementlərə misal olaraq *gəlir vergisi üzrə güzəştləri* göstərmək olar. Nəzəriyyədə vergi güzəşti - mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq subyektlərin vergilərdən tamamilə və ya qismən azad edilməsidir. Nəticədə vergi güzəştləri vergitutma obyektinin kiçilməsinə gətirib çıxarır və eyni zamanda güzəşt milli vergi siyasətinin hədəflərinə

uyğun olaraq hər bir vergi üçün ayrılıqda fərqli formada müəyyən edilir. Bununla belə, vergi güzəşti hüquq kateqoriyasına aid olduğuna görə, qanunvericilikdə vergi güzəştinin nəzərdə tutulması hələ vergi ödəyicisinin bu güzəştdən istifadə edə bilməsi demək deyildir. Belə ki, vergi ödəyicisi hər hansı bir vergi güzəştindən istifadə edərsə, o bu hüquqdan istifadəni əsaslandırmalıdır.

Büdcə gəlirlərinin vergi aləti vasitəsilə tənzimlənməsi bir çox üsullarla həyata keçirilsə də, burada əsas məqsəd büdcənin xərc və gəlirlərini balanslaşdırmaqdır. Vergi tənzimlənməsinin məqsədi və məzmunu vergi sisteminin əsas tənzimləmə funksiyasına uyğun olaraq müəyyən olunur. Obyektiv baxış bucağından, bu prosesin həyata keçirilməsi zəruridir və prosesin nəticəsi tətbiq edilən üsulların iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinə hansı dərəcədə adekvat olmasından asılıdır.

Ganira Mammadzada

Azerbaijan University of Architecture and Construction
kema.isa@inbox.ru

DERIVATIVE FUNCTION OF COMPOUND WORDS IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

Keywords: *complex structured, grammatical element, derivative, word, suffix*

Açar sözlər: *kompleks quruluşlu, qrammatik element, törəmə, söz, şəkilçi*

In the Azerbaijani language, there are many ways to form compound words. One of these ways is to combine the constituents and form them as a unit based on the word-formation tendency of modifying suffixes used in the second part of compound words.

When Salim Jafarov talks about compound words with a possessive suffix used on the second side, he presents them as words formed on the basis of a subordination relationship. Such compound words are included in the group of language units formed on the basis of the second type of phrase (Jafarov, 2007: 184).

The potential of compound words of this type in the Azerbaijani language is rich, and the network is wide. Such compound words, the constituent parts of which consist of words with different meanings and are not connected by any internal connecting elements, can be combined into a single whole only by means of a grammatical suffix used in the second component. On the other hand, the structure of compound words prone to derivation and the principles for the formation of their constituent parts cannot be found in Internet data, which is based on accurate, clear, concrete, scientific evidence.

In another article, under the heading "Formation and Spelling of Compound Words", examples such as ostrich, underground, cousin, forest bear, plantain are given, the second part of which is expressed by a modifying suffix, but no additional information is given about the methods of their formation¹. The article titled "The main means of word creation" gives several examples of compound words (ostrich, slipper), but the question of their formation remains open" (Khalilov, 2008: 428-429).

In Buludkhan Khalilov's book "The Lexicology of the Modern Azerbaijani Language", words formed in a complex way, including the grammatical suffix used in the second component, such as necklace, bracelet, zhidirduz, gushappey, chamois, lark, ostrich, amidostu, dayidostu, carrot, salary, Allahgulu, Aligulu words are presented as examples formed by function, analogy, belonging (Karimov, Makhmudov, Rakhmanov, 1987: 428-429).

The richness of the word-formation potential of the modern Azerbaijani language allows the formation of many compound words due to the unifying and organizing function of grammatical suffixes with a word-formation trend, on the other hand. In the second component of compound words, suffixes, which are part of grammatical suffixes as a means of creating a connection, consist of affirmative and negative elements of the number of nouns, possession, past tense of verbs, transitive past and indefinite future tense.

Literature

1. Jafarov, S. (2007). Modern Azerbaijani language. Lexicon, Baku, 192 p.
2. Khalilov, B. (2008). Lexicology of modern Azerbaijani language. Baku: Nurlan, 442 p.
3. Karimov, L., Makhmudov, M., Rakhmanov, S. (1987). Adjacent or separate. Baku: Azernashr, 252 p.

Aytac Cəfərova
Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
aytac199031@gmail.com

DÖVLƏTLƏRİN DAXİLİ QANUNVERİCİLİK TƏCRÜBƏSİ

***Açar sözlər:** dəniz ticarət gəmiçiliyi, dənizlə yükdaşıma məsuliyyət rejimi, qanunvericilik təcrübəsi, milli qanunlar, beynəlxalq konvensiyalar*

***Keywords:** maritime merchant shipping, maritime cargo liability regime, legislative practice, national laws, international conventions*

Dəniz ticarət gəmiçiliyi inkişaf etdikcə bu sferada ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericilik fəaliyyəti də genişləndirilib. Beynəlxalq ticarət gəmiçiliyini tənzimləyən ilk qanunvericilik aktları Böyük Britaniyada (1786 və 1894-cü il Ticarət gəmiçiliyi Qanunu – Merchant Shipping Act), ABŞ-da (1893-cü il Harter Aktı) yenə də həmin ildə Norveçdə (Dəniz Məcəlləsi) qəbul edilmişdir. Həmin aktların təsirində Avstraliyada (1904), Yeni Zelandiyada (1908), Kanadada (1910) qəbul edilmiş qanunlar dəniz ticarət gəmiçiliyinin ilk inkişaf mərhələsini formalaşdırmışdır.

Konosamentə aid Konvensiyanın qəbulundan sonra İngiltərə (1924), ABŞ (1936) qanunvericiliklərini yeniləndirirlər. ABŞ-ın Yüklərin dənizlə daşınması Aktı (COGSA-1936) yeni qaydalar müəyyən edir. Akt (§1300-§1315) bütün xarici ticarət yükdaşıma müqavilələrini tənzimləyir. XX əsrin 40-50-ci illəri dünyanın bir çox ölkələrinin dəniz qanunvericiliyinin əhəmiyyətli dərəcədə yeniləşməsi və təkmilləşməsi dövrü sayılır. Yeniləşmənin və təkmilləşmənin əsas məqsədi yeni nəqliyyat konsepsiyalarının

müddəalarını və ticarət gəmiçiliyinin müasir şərtlərini nəzərə almaqdan ibarət idi. Yüklərin dənizlə daşınması dünya ticarətinin əhəmiyyətli sahəsini təşkil etdiyindən dövlətlər də ticarət gəmiçiliyinin qanunvericilik tənzimlənməsini həmişə diqqətdə saxlamaq məcburiyyətində olmuşlar və mütəmadi olaraq müasir dövrün reallıqları qanunvericiliyə gətirilir. Dənizlə yük daşımalarında məsuliyyət rejimi üzrə beynəlxalq qaydaların təkmilləşdirilməsinə uyğun olaraq nisbətən yeni qanunvericilik aktlarından Yunanıstanın Dəniz Ticarət Məcəlləsi (1958), Polşanın Dəniz Məcəlləsi (1961), Norveçin Dəniz Məcəlləsi (1994), Tunisin (1962), Seneqalın (1962) dəniz qanunları və s. qeyd edilə bilər. Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində (məsələn, AR-də 2000-ci ildə, RF-də 1999-cu ildə Ticarət Gəmiçilik Məcəllələri, Qazaxıstanda Ticarət Gəmiçiliyi haqqında Qanun, müasir beynəlxalq hüquqi tənzimləməni əks etdirən Türk Ticarət Qanunu (2012) və s. qəbul edilib. Bu qanunvericilik aktları forma və məzmununa görə bir-birindən nə qədər fərqlənsələr də onlara beynəlxalq hüquqi tənzimləmə öz təsirini göstərmişdir. Məsələn, Türk Ticarət Qanunun beşinci bölməsi (1138 və 1245-ci maddələr) dəniz ticarət gəmiçiliyində sözləşmələrə, kontraktlara həsr edilmişdir.

Haaqa qaydalarını bərqərar edən 1924-cü il Brüssel Konvensiyasına qoşulmasa da həmin konvensiyanın əsas müddəaları Azərbaycan Respublikası Ticarət Gəmiçilik Məcəlləsi tərəfindən qəbul olunmuşdur. Konvensiyanın daşıma prosesi ilə bağlı əsas normaları az dəyişikliklə məcəlləyə daxil edilmişdir. AR TGM-in 1-ci maddəsinin 2-ci bəndində təsbit edilir ki, ticarət gəmiçiliyindən yaranan hüquqi münasibətlər bu Məcəllənin normaları, Azərbaycan Respublikasının qanunları, *onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri* (kurs-müəll.) və onların əsasında qəbul edilən normativ hüquqi aktlar ilə tənzimlənir. Dəniz yükdaşımaları ilə bağlı münasibətlər daha

ətraflı formada VIII fəsildə (m.87-137) rəqlamentləşdirilir. AR TGM ticarət gəmiçiliyi fəaliyyətinin əsaslarını müəyyənləşdirir, təsərrüfat subyektləri üçün AR-in dövlət bayrağı altında üzmək qaydası və hüququnu (m.8), gəmi sənədlərini verən dövlət orqanlarının siyahısını (m.22) və s. müəyyən edir. Eyni zamanda AR TGM-ə (m.1.3) görə 2000-ci il AR Mülki Məcəlləsinin bir sıra normaları beynəlxalq ticarət gəmiçiliyi üzrə münasibətləri tənzim etmək xüsusiyyətinə malikdir.

Bir qayda olaraq dövlətdaxili qanunvericilik özünün məhdud, birtərəfli xarakteri ilə beynəlxalq ticarət gəmiçiliyi üzrə münasibətləri səmərəli tənzim etmək xüsusiyyətinə malik olmur. Baxmayaraq ki, qanunvericiliklə beynəlxalq qaydalara, müqavilə normalarına geniş məzmununda istinadlar yer alır. AR TGM beynəlxalq müqavilə normalarına:

- mənbə kimi m.1.2 (AR Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsi ilə tənzimlənən münasibətlər), m.4 (ticarət gəmiçiliyi sahəsində dövlət idarəetməsi), m.324.1 (tətbiq edilən hüququn müəyyənləşdirilməsi);

- prioritetin müəyyən edilməsi üzrə m.3.1 (bu məcəllədə müəyyən edilmiş qaydaların tətbiq dairəsi), m.335 (Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri);

- beynəlxalq müqavilələrin yerinə yetirilməsi üzrə təminatla bağlı m.5.2.1 (ticarət gəmiçiliyinə dövlət nəzarəti);

- gəmilərin səfər hazırlığında standartların gözlənilməsi üzrə m.16.1 (gəmilərə texniki nəzarət);

- gəmilərin sənədləşdirilməsi ilə əlaqəli m.21 (uzaq səfərə çıxan gəmilər üçün gəmi sənədləri); m.22 (gəmi sənədini verən orqanlar); m.23 (xarici sənədlərin tanınması);

- gəmi heyətinin gəmi sahibi ilə qarşılıqlı əlaqələri üzrə m.41.2 (gəmi heyətinin statusu);

- əmək münasibətləri üzrə m.47 (gəmidə əmək münasibətləri) və s. birbaşa istinad edir. AR TGM bir çox

hallarda beynəlxalq tənzimetmə praktikasını (məsələn, VIII fəsil (dənizlə yük daşınması müqaviləsi) Haaqa-Visbi qaydalarını), beynəlxalq normaları ehtiva edir. Lakin beynəlxalq yük daşınma prosesinin dinamikasını ehtiva edən beynəlxalq tənzimetmə “dili”nin tanınmaması özünün ciddi nöqsanlarını göstərməyə bilməz. Bunun üçün də beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxılması və onların birbaşa tətbiq mexanizminin qanunvericilikdə təsbit edilməsi vacib məqamlardandır.

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

Elçin Cəfərov
Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
elikceferov99@gmail.com

FEYXOA BİTKİSİNDƏ TOXUMLARIN TƏDARÜKÜ, SAXLANMASI VƏ ƏKİN ÜÇÜN HAZIRLANMASI

Açar sözlər: feyxoa bitkisi, toxumların tədarükü, toxumların saxlanması, əkinə hazırlıq işləri, tinglik

Keywords: feijoa plant, supply of seeds, storage of seeds, preparation for planting, seedling

Toxumlar meyvə ağacları üçün xüsusi toxumluq ana bağlardan, yaxud da meşələrdə yabanı ağaclarından meyvələr tam yetişmə vaxtı tədarük edilir.

Meyvə tingliklərində calaqaaltıların keyfiyyəti bilavasitə tədarük edilmiş toxumlardan çox asılıdır. Ona görə də hər il müxtəlif meyvə bitkilərindən ting istehsalı tapşırığına uyğun olaraq toxum tədarük edilməlidir. Toxumlar xüsusi toxumluq ana bağlardan və yaxud meşələrdə yabanı ağaclarından meyvələr tam yetişmə vaxtı tədarük edilməlidir. Yetişməmiş, vaxtından əvvəl yerə Modulun adı: Bitkilərin əkini və qulluq tədbirləri 75 tökülmüş, zədəli meyvələr toxum tədarükü üçün yaramır.

Toxumların tədarükü zamanı iri, tam yetişmiş meyvələrdən istifadə olunmaqla, meyvələr çürüyənə qədər (yanvar, fevral ayları) saxlanılır. Sonra meyvələr əzilir yuyulub toxumlar təmizlənilib və dərhal da səpilir. Səpin xüsusi hazırlanmış və

yeşiklərə doldurulmuş substrata (çay qumu+idali, yumşaq torpaq +yarpaq çürüntüsü 1:1:1 nisbətində) 1 sm dərinliyində cərgəvi üsulla səpilərək kipləşdirilir. Suçiləyənə suvarılaraq 20-25°C olan otaqlara qoyulur. Toxumlar cücərənə qədər substrat tez-tez nəmləndirilir (Babayev, 1972: 183-786; Vorontsov, Şteyman, 1982; Qurbanov, 36).

12-15 gündən sonra ilk cücərtilər əmələ gəlir. Bu zaman otağın temperaturu 15-16°C-yə endirilir. Cücərtilərdə 5- 6 yarpaq formalaşdıqda onlar tək-tək xüsusi hazırlanmış 1-2 litrlik polietilen dibçəklərə köçürülür.

Dibçəklərin substrati toxumda olduğu kimi hazırlanır. Dibçəklərdə bitkilərə qulluq işıqlı ərazilərdə saxlamaqdan və tez-tez suvarmadan ibarət olur. 8-10 yarpaq formalaşdıqdan sonra bitkilər daimi yerlərinə açıq sahəyə və ya daha iri qablara köçürülə bilər.

Bitiş almış qələmlər növbəti iln oktyabr-noyabr aylarında daimi yerlərinə köçürülür. Feyxoə digər kol bitkilərindən 3 m, ağac bitkilərindən isə 4 m aralı məsafədə əkilməklə birgövdəli və 4-5 qollu kol formasında becərilir. Becərilmə ərafəsində feyxoa yayın ikinci yarısından etibarən xırda, ulduzvari, ağ rəngli yastıcaqlarla sırayətlənir.

Zərəverici bitkinin şirəsini somurmaqla qidalanaraq onun inkişafını zəiflədir. Özünün ifrazatı ilə bitkini çirkləndirərək ümumi görkəminə xələl gətirir. Ona görə də çalışmaq lazımdır ki, zərəverici bitkiyə sırayət olunmasın.

Bunun üçün ilk növbədə aqrotexniki tədbirlər aparılmalıdır. Bitkidə zərəverici müşahidə olunduqda kimyəvi preparatların tətbiqi qaçılmazdır. Bunun üçün əvvəlcə bitki adi su ilə yuyulur, 1-2 saatdan yəni bitki quruduqdan sonra hər 10 litr suya 200 g VOLK-92 və 10 a paskal (pəskalı digər preparatlar avantaj, desis və b sistem təsirli insektisidlər də əvəz edə bilər) carışdırilir.

Bitkiki həmin qarışıqla yuyulur. 3 gündən sonra bitki adi su surnağı ilə yenidən yuyulur.

Toxumlar yalnız kisələrdə saxlanılmalıdır. Hər sort ayrı-ayrı anbarlarda yerləşdirilməlidir ki, sortlar bir-birini zibilləməsin. Müxtəlif təmizlik dərəcəsinə və digər keyfiyyətlərinə görə fərqlənən toxum materialları da ayrılıqda saxlanılmalıdır. Toxum düzgün saxlanılmadığı halda toxum keyfiyyətini itirir və məhsuldarlıq aşağı düşür.

Toxumun saxlanması zamanı 3 amil daim nəzarətdə saxlanılmalıdır.

- 1) Toxumun və xarici mühitin temperaturu;
- 2) Toxumun və xarici mühitin nəmliyi;
- 3) Havalandırma. Feyxo toxumları çəmən torpaq, yüksək torf və qum qarışığı ilə doldurulmuş aşağı qutuda əkilir. Toxum əkmədən əvvəl torpaq yüngülcə sıxılmalı və suvarılmalıdır. Toxumlar bir-birindən təxminən 5 sm məsafədə 0,5 sm dərinlikdə yivlərə əkilir, torpağa səpilir.

Bitkilər bir çiləyicidən nəmləndirilir və şüşə və ya filmə örtülür. Qutu 16-20°C temperaturda yüngül bir pəncərəyə qoyulur. Şüşə hər gün silinməli və çevrilməlidir; tumurcuqlar təxminən bir ay ərzində görünür. 2-3 cüt yarpaq görünəndə şitillər tək-tək qablara köçürülür, kökün bir hissəsi çıxarılır. Gənc fidanlar üçün substrat daha ağır və daha məhsuldar hazırlanır: çəmən, yarpaqlı torpaq, humus, qum (3:2:1:1).

Feyxo toxumları çəmən torpaq, yüksək torf və qum qarışığı ilə doldurulmuş aşağı qutuda əkilir. Toxum əkmədən əvvəl torpaq yüngülcə sıxılmalı və suvarılmalıdır. Toxumlar bir-birindən təxminən 5 sm məsafədə 0,5 sm dərinlikdə yivlərə əkilir, torpağa səpilir. Bitkilər bir çiləyicidən nəmləndirilir və şüşə və ya filmə örtülür.

Qutu 16-20°C temperaturda yüngül bir pəncərəyə qoyulur. Şüşə hər gün silinməli və çevrilməlidir; tumurcuqlar təxminən bir ay ərzində görünür. 2-3 cüt yarpaq görünəndə şitillər tək-tək qablara köçürülür, kökün bir hissəsi çıxarılır. Gənc fidanlar üçün

substrat daha ağır və daha məhsuldar hazırlanır: çəmən, yarpaqlı torpaq, humus, qum (3:2:1:1).

Feyxoə fidanları 5 ildən sonra çiçəklənməyə və meyvə verməyə başlayır.

Ədəbiyyat

1. Babayev, M. (1972). Feyxoə qiymətli mədəniyyət – Bağçılıq mədəniyyəti, No 3, 1969. Birlik. Sem. Biola görə. Meyvə və giləmeyvələrin aktiv (dərman) maddələri – Michurinsk, s.183-786.
2. Vorontsov, V., Şteyman, U. (1982). Subtropik bitkilərin becərilməsi, M., Kolos.
3. Qurbanov, A. Feyxoə meyvələrinin kimyəvi və texnoloji sınağı. Sovet subtropikləri, No 10-19, 36 s.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Sevda İsmayılova Azərbaycanda rus əlifbasına keçid və ziyalıların mövqeyi	6
Səbinə Poladova Variativlik dil xüsusiyyəti kimi	9
Natəvan Məmmədova Qafqaz Quliyev Təlim-tədris prosesində qeymifikasiya texnologiyasının rolu və əhəmiyyəti	13
Elvira Yusifova Müasir dünyada insan hüquqları: miflərdən reallığa	16
Humay Alıkişiyeva Nitqin kommunikativ göstəriciləri	19
Cəlal Əhmədzadə İşğaldan azad edilən ərazilərin sənaye potensialı və sənaye parklarının yaradılması	22
Aytən Hüseynova Rəsmi müraciət etiketlərinin işlənmə sahələri üzrə funksional təsnifi	26
Aysel Nuriyeva The main theological concepts from the linguistic and cultural points	30
Günəl Əliyeva Tədqiqat və onun növləri	33
Nicat Həsənov Ailə üzvlərinin yaşayış sahəsindən istifadə hüququ mənzil hüququ kimi	37

Günel Aslanova	
Eldar Mikayılzadə yaradıcılığında qədim sənətə yeni nəfəs	41
Rəhim Vəliyev	
“Vergi sisteminin tənzimləyici xüsusiyyətləri”	46
Tunar Quluzadə	
Gəlir vergisinin əsas cəhətləri	50
Ganira Məmmədzada	
Derivative function of compound words in the Azerbaijani language	54
Aytac Cəfərova	
Dövlətlərin daxili qanunvericilik təcrübəsi.....	56

TƏBİƏT ELMLƏRİ
NATURAL SCIENCES

Elçin Cəfərov	
Feyxoə bitkisinə toxumların tədarükü, saxlanması və əkin üçün hazırlanması	60

İmzalandı: 05.04.2023
Kağız formatı: 60x84 1/16
H/n həcmi: 4 ç.v.
Sifariş: 629

www.aem.az saytında çap olunub
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99
e-mail: info@aem.az

